

**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ
ΙΔΡΥΜΑ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ / ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Πτυχιακή εργασία

ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΒΑΘΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ

ΜΑΙΟΣ 2016

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την κυρία Βάθη Παναγιώτα για την βοήθειά της, την καθοδήγηση της καθώς και την υπομονή που έδειξε κατά την διάρκεια της εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους απάντησαν στο ερωτηματολόγιο αυτής της πτυχιακής εργασίας καθώς και την οικογένεια μου για την στήριξή τους κατά τη διάρκεια των σπουδών στο ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το να είσαι γονιός αν και μοιάζει να είναι ένα πολύ υποτιμημένο «επάγγελμα» είναι σίγουρα πολύ απαιτητικό και αντίθετα με οποιοδήποτε άλλο επάγγελμα είναι «ισόβιο» και ίσως το πιο δύσκολο. Στην πραγματικότητα είναι η ίδια σου η ζωή η οποία αλλάζει σε συνδυασμό με εργασία και την οικογένεια, είσαι ένας γονιός σε πλήρη απασχόληση. Κατά κάποιον τρόπο, επικρατεί η αντίληψη ότι γεννιόμαστε γνωρίζοντας πως ανατρέφεται ένα παιδί, στην πραγματικότητα τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά.

Κάθε άνθρωπος με την γέννηση του περνάει από πολλές ηλικιακές φάσεις, ξεκινώντας από την βρεφική ηλικία μεταβαίνει στην προσχολική, παιδική, εφηβική και την ενήλικη ζωή. Απ' την αρχή της ζωής τους τα παιδιά μας χρειάζονται συνέχεια δίπλα τους, από βρέφη που χρειάζονται συνέχεια κάποιον δίπλα τους μέχρι την εφηβεία που οι απαιτήσεις τους, πλέον, είναι πολλές και ποικίλες.

Από μικρή ηλικία πρέπει να δοθεί σε κάθε παιδί σωστή διαπαιδαγώγηση και γενικότερα να μάθει να λειτουργεί με σωστούς τρόπους συμπεριφοράς. Αναμφισβήτητα, ένα από τα πολύ σημαντικά στάδια που περνά ένας νέος, είναι αυτό της εφηβείας. Η εφηβεία είναι το τελευταίο στάδιο της ανάπτυξης του ατόμου, το τελευταίο πέρασμα προς την ωριμότητα. Μπορεί να οριοθετηθεί στα 12 με 13 χρόνια του ατόμου και να κλείσει στα 19 με 20. Σ' αυτό το στάδιο οι γονείς πρέπει να είναι δίπλα στο παιδί να το ακούν και να του συμπαραστέκονται.

Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί, ότι το να είναι κανείς γονιός δεν είναι εύκολη υπόθεση. Οι περισσότεροι γονείς αναρωτιούνται αν μεγαλώνουν σωστά τα παιδιά τους. Στην πραγματικότητα όμως, δεν υπάρχει κανένας «νόμος» που να ορίζει πως πρέπει να μεγαλώσει ένα παιδί, καθώς οι σχέσεις είναι αμφίδρομες και τα παιδιά επηρεάζονται από την συμπεριφορά των γονιών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	
1.1 Γονείς - Παιδιά μια ισχυρή σχέση	5
1.2 Η μητέρα σήμερα	6
1.3 Ο πατέρας σήμερα	7
1.4 Τύποι Γονέων και Συμπεριφορά Παιδιών και Εφήβων	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ ΝΕΩΝ	
2.1 Ο ρόλος και η στάση των γονέων απέναντι στο παιδί	10
2.2 Ψυχολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες στην οικογένεια που επηρεάζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού	10
2.3 Σωστή διαπαιδαγώγηση	12
2.4 Τα τέσσερα είδη διαπαιδαγώγησης	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	
3.1 Η Εφηβεία	15
3.2 Ταυτότητα: Απαντήσεις στην ερώτηση «Ποιος είμαι»	16
3.3 Εικόνα και χαρακτηριστικά του εαυτού	17
3.4 Ο ρόλος της οικογένειας στην εφηβεία	18
3.5 Πολιτισμικές διαφορές στις συγκρούσεις γονέων - εφήβων κατά την εφηβεία	20
3.6 Διαπροσωπικές σχέσεις: Ο μύθος του χάσματος των γενεών	21
3.7 Σχέση νέων με την οικογένεια	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΕΡΕΥΝΑ	
4.1 Μεθοδολογία δειγματολογικής έρευνας	27
4.2 Ανάλυση συχνοτήτων	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	
5.1 Γενικά συμπεράσματα	38
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	40
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
1.1. Ερωτηματολόγιο	41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

1.1 Γονείς - Παιδιά μια ισχυρή σχέση

Ο θεσμός της οικογένειας είναι αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής ζωής¹, με τη μορφή είτε της μητριαρχικής ή πατριαρχικής οικογένειας που υπήρχε παλαιότερα, είτε με τη μορφή της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας. Η σχέση γονιών - παιδιών είναι διαχρονική, γεμάτη από απρόοπτα, άλλοτε ευχάριστα και άλλοτε όχι. Ο γονιός παίζει καθοριστικό ρόλο στην ζωή ενός παιδιού κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του, όπου διαμορφώνει τον χαρακτήρα του και την προσωπικότητα του. Όμως, η οικογενειακή ευτυχία δεν εξαρτάται από το είδος της δομής της². Η δυναμική που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών που την αποτελούν, ανεξάρτητα από τους βιολογικούς ή άλλους συσχετισμούς είναι αυτή που καθορίζει την ευτυχία μιας οικογένειας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κοινωνική τάξη, οι τοπικοί παράγοντες, η τεχνολογική εξέλιξη καθώς και το μορφωτικό περιβάλλον παίζουν επίσης το ρόλο τους. Ειδικότερα, μέσα στους κόλπους της οικογένειας το παιδί μαθαίνει να γνωρίζει τους θεσμούς και τις αξίες της (το γάμο, την οικογένεια, τον περίγυρο, τις οικονομικές ανταλλαγές, κλπ). Όπως είναι λογικό, ένα παιδί μαθαίνει να επικοινωνεί και να φέρεται μέσα από τον πυρήνα της οικογένειας του³, σίγουρα όμως αυτό έχει να κάνει με το περιβάλλον στο οποίο ζει, γιατί η σταθερή οικογενειακή ατμόσφαιρα είναι πολύ σημαντική. Από τη στιγμή της γέννησης, οι γονείς πρέπει να φροντίσουν να θέσουν τις βάσεις για τη φυσιολογική εξέλιξη του παιδιού τους, ικανοποιώντας τις σωματικές αλλά και συναισθηματικές ανάγκες του. Αξίζει να σημειωθεί⁴, πως το παιδί έχει ανάγκη από δύο γονείς, έναν του ίδιου φύλου με τον οποίο θα αποκτήσει την ταυτότητα του και πάνω σε αυτόν θα σχηματίσει τη συμπεριφορά του μέχρι να ενηλικιωθεί, και έναν του αντίθετου φύλου που γίνεται ένα ουσιαστικό συναισθηματικό αντικείμενο, από το οποίο αναζητά την αγάπη και την ταύτιση του με το άλλο φύλο.

---

¹ Καππάτου Αλ., Γνωρίστε το παιδί σας, σελ.35-36.

² Δημήτρης Μπούκουρας, Κλινικός ψυχολόγος- ψυχοθεραπευτής,
<http://www.dimitrismproukouras.gr/themata-psychologias/paidi/scheseis-sten-oikogeneia-goneon-kai-paidion>,

³ Καππάτου Αλ., Γνωρίστε το παιδί σας, σελ.35-36.

⁴ Δημήτρης Μπούκουρας, Κλινικός ψυχολόγος- ψυχοθεραπευτής,
<http://www.dimitrismproukouras.gr/themata-psychologias/paidi/scheseis-sten-oikogeneia-goneon-kai-paidion>

1.2 Η μητέρα σήμερα

Η σημερινή μητέρα έχει αλλάξει σημαντικά προσανατολισμό συγκριτικά με τις προηγούμενες γενιές, έχει ανακαλύψει και κατακτήσει δικαιώματα και ελευθερίες που ήταν άγνωστες στο παρελθόν⁵. Επιδιώκει την μόρφωση της και προσπαθεί να μπει στην παραγωγική διαδικασία, ταυτόχρονα όμως επιθυμεί να γίνει σύζυγος αλλά και μητέρα. Για τον λόγο αυτό προσπαθεί να συμβιβάσει τον διπλό ρόλο μητέρας και εργαζόμενης. Η μητέρα σήμερα παρουσιάζεται φορτωμένη με ευθύνες, ενώ συχνά παραβλέπονται οι ανάγκες της. Προσπαθεί να διαπαιδαγωγήσει τα παιδιά της εφαρμόζοντας μοντέλα που συμβαδίζουν με τις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής, χωρίς ωστόσο να κατορθώνει πάντα να ξεφεύγει από τον τρόπο που μεγάλωσε η ίδια στην οικογένειά της. Παρ' όλα αυτά, χαρακτηρίζεται ως υπερπροστατευτική και αγχώδης, είτε εργάζεται είτε όχι. Συχνά έχει την τάση να προσκολλάται στα παιδιά της στο 100% ζώντας μέσα από το μεγάλωμά τους. Πολλές φορές κατακλύζεται από ενοχές μήπως δεν είναι επαρκής στο ρόλο της. Η εποχή μας, όμως, δεν επιτρέπει την ύπαρξη «υπερμητέρων». Από τη στιγμή της γέννησης, η μητέρα προσφέρει στο παιδί το αίσθημα της εμπιστοσύνης. Στη συνέχεια⁶, και όσο το παιδί μεγαλώνει, ο ρόλος της μητέρας συνεχίζει να είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Πιο συγκεκριμένα, και κατά την περίοδο που το παιδί πηγαίνει σχολείο, αυτή έχει τη βασική υποχρέωση να δει τις κλίσεις του, να το βοηθήσει όπου αυτό έχει ανάγκη, να βρει τις αδυναμίες του. Πρέπει, δηλαδή, να στοιχειωθεί - με τη βοήθεια της μητέρας - ένας επιμελής, ισορροπημένος και καθ' όλα σωστός χαρακτήρας που θα φέρεται στους άλλους με σοβαρότητα και υπευθυνότητα ενώ από την άλλη στο σχολείο θα αποτελεί παράδειγμα όχι απαραίτητα καλού μαθητή αλλά σωστού παιδιού. Από την άλλη μεριά, στην προσωπική ζωή - και όσο το παιδί αγγίζει και ζει την εφηβεία - η μητέρα οφείλει να το καθοδηγήσει σωστά, να έχει πλήρη γνώση της παρέας του και να το συμβουλεύσει όποτε κρίνεται απαραίτητο. Επιτρέπει, δηλαδή, με τον τρόπο της και ενθαρρύνει τις έμφυτες τάσεις προς την ηθική, ενώ με την ευαίσθητη συμπεριφορά της το παιδί διατηρεί τις ρίζες της προσωπικής του ηθικής και του ήθους. Αποτελεί, με λίγα λόγια, το στήριγμα σε κάθε δύσκολη παιδική και εφηβική στιγμή, ανυψώνοντας ψυχολογικά, όπου είναι απαραίτητο, το παιδί της. Φυσικά εκτός από την αδιαμφισβήτητη αγάπη που προσφέρει στο παιδί της, απαιτείται να έχει σταθερές απόψεις,

⁵ Καππάτου Αλ., (1999), Γνωρίστε το παιδί σας, σελ.40-41.

⁶ Winnicott, Donald W., (2009), Το παιδί, το παιχνίδι και η πραγματικότητα/Ντ. Βίνικοτ, μετάφραση Γιάννης Κωστόπουλος. Από διπλωματική εργασία, Νίτσα Ευαγγελία, (2002), Το παιδί και ο παιδαγωγικός ρόλος των γονέων μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον, προσβάσιμο στο <http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/1019/P0001019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

θέσεις αλλά και αντιδράσεις σε ότι αφορά το μέγλωμά του. Μ αυτόν τον τρόπο θα το βοηθήσει στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και στη διατήρηση της ψυχικής του υγείας. Αξίζει να σημειωθεί, πως οι ανάγκες της και τα ενδιαφέροντά της, συχνά έρχονται αντιμέτωπα με τα αντίστοιχα των παιδιών της.

1.3 Ο πατέρας σήμερα

Τα τελευταία χρόνια έχει δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στο ρόλο του πατέρα, που μέχρι πρότινος θεωρούνταν δευτερεύον πρόσωπο σε ό,τι αφορούσε το μέγλωμα του παιδιού⁷. Παλαιότερα, ο πατέρας είχε την εικόνα του «αφέντη», του απρόσιτου και του «κουβαλητή», που δεν λάμβανε σχεδόν καθόλου χώρα σε ό,τι είχε να κάνει με το μέγλωμα του παιδιού. Είναι αυτονόητο πως όλα τα παραπάνω έχουν αλλάξει καθώς οι γυναίκες συμμετέχουν ενεργά μέσα σε ένα σπίτι, παράλληλα με τον μητρικό τους ρόλο έχουν και αυτόν της εργαζόμενης μητέρας. Τα νέα ζευγάρια σήμερα συνειδητοποιούν ότι η γέννηση ενός παιδιού είναι κοινή υπόθεση και όχι μια περιπέτεια καθαρά γυναικεία. Ο πατρικός ρόλος στο επίπεδο της διαπαιδαγώγησης του παιδιού έχει αναπτυχθεί σε σημαντικό βαθμό τα τελευταία χρόνια. Ο πατέρας σήμερα από τη γέννηση του παιδιού επιθυμεί να το αλλάζει, να το φροντίζει, να το νανουρίζει, να ασχολείται, αλλά και να εκφράζει τα συναισθήματα που του δημιουργεί.

Ένα επιπλέον ενδεικτικό στοιχείο της διαφοροποίησης του ρόλου τους είναι ότι στις μονογονεϊκές οικογένειες όλο και πιο συχνά συναντάμε πατέρες που έχουν αναλάβει αποκλειστικά την ευθύνη ανατροφής του παιδιού τους.

1.4 Τύποι Γονέων και Συμπεριφορά Παιδιών και Εφήβων

Πριν από χρόνια, ο Γάλλος ψυχίατρος Andre Berge είχε πει ότι ενώ όλοι οι άνθρωποι λαμβάνουν σχετική εκπαίδευση για το επάγγελμα που θα εξασκήσουν, δεν εκπαιδεύονται για τα δύο πιο σημαντικά επαγγέλματα: του γονέα και του πολιτικού⁸. Κατά πόσον όμως είναι επάγγελμα το να είναι κάποιος γονιός; Ίσως ο όρος «επάγγελμα» ξενίζει. Στο γονικό ρόλο θα μπορούσαν σίγουρα να αποδοθούν πολλοί και διαφορετικοί προσδιορισμοί. Ο όρος «επάγγελμα» αναδεικνύει τη σοβαρότητα και την υπευθυνότητα που απαιτείται από ένα γονιό κατά την άσκηση του ρόλου του, ενός ρόλου για την άσκηση του οποίου τυπικά δεν απαιτείται κανενός είδους προπαρασκευή ή γνώσεις. Το «επάγγελμα» του γονιού «μαθαίνεται» σαφώς μέσα από την καθημερινή πρακτική, κυρίως μέσα από τα λάθη, αρκεί φυσικά ένας γονιός να έχει επίγνωση των «λαθών» του. Πριν όμως γίνει κάποιος γονιός, έχει ήδη κάποιες διαμορφωμένες αντιλήψεις και απόψεις σχετικά με το μέγλωμα ενός παιδιού,

---

⁷ Καππάτου Αλ., (1999), Γνωρίστε το παιδί σας, σελ.42-46.

⁸ Παππά, Β. (2006). Επάγγελμα Γονέας. Ψυχολογικοί Τύποι Γονέων και Συμπεριφορά Παιδιών και Εφήβων, σελ. 37-42.

που διαμορφώνονται από τις μνήμες και τα βιώματα που έχει από τη δική του οικογένεια προσανατολισμού, από τη συναναστροφή του με άλλους γονείς, καθώς και από τα δικά του διαβάσματα, τις δικές του γνώσεις γενικά, αλλά και από τις κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτισμικές συνθήκες στις οποίες ένας γονιός ζει. Πέρα από την καθημερινή πρακτική, ωστόσο, το «επάγγελμα» του γονιού «μαθαίνεται» μέσα από τη συμμετοχή σε μια ομάδα Σχολής Γονέων, όπου παρέχεται τόσο η κατάλληλη ενημέρωση / πληροφόρηση στους γονείς (ανάλογα με το εξελικτικό στάδιο του παιδιού τους), όσο και η απαραίτητη συμβουλευτική μέσα από την ομαδική διαδικασία. Έτσι οι γονείς ενδυναμώνονται στην άσκηση του ρόλου τους, νιώθουν πιο ασφαλείς, πιο σίγουροι και γίνονται πιο θετικοί και αισιόδοξοι.

Καλός⁹ ή κακός γονιός δεν υπάρχει. Πιο δόκιμος είναι ο όρος «αποτελεσματικός γονιός», ή «αρκετά καλός γονιός». Πρόκειται για το δημοκρατικό τύπο γονέα, καθώς και για κείνον που επιδιώκει να γίνει «συναισθηματικός μέντορας». Τέλειος ή ιδανικός γονιός δεν υπάρχει, έτσι κι αλλιώς. «Καλός» γονιός λοιπόν είναι ο δημοκρατικός γονιός, αυτός που αποδεικνύεται αποτελεσματικός για τον ίδιο και το παιδί του. Βεβαίως, κατά πόσο κάποιος είναι αποτελεσματικός, κρίνεται εκ του αποτελέσματος! Η καθημερινή αλληλεπίδραση με το παιδί μπορεί να αναδείξει πολλές δυνάμεις αλλά και πάμπολλες αδυναμίες. «Καλός» γονέας, είναι ο γονιός που αποκομίζει ευχαρίστηση από το ρόλο του, που ικανοποιεί τόσο τις ανάγκες του παιδιού του, όσο και τις δικές του ανάγκες για να υπάρχει μια όσο το δυνατόν ισόρροπη και παραγωγική σχέση. «Καλός» γονέας είναι ο δημοκρατικός γονέας. Όπως είναι αυτονόητο, «κακός» γονέας είναι ο γονιός που δεν ακολουθεί το δημοκρατικό τρόπο διαπαιδαγώγησης. Για παράδειγμα, ένας γονιός που δεν ακούει το παιδί του, ή που μόνο το ακούει, χωρίς να το καθοδηγεί, δεν αποδεικνύεται αποτελεσματικός. Σύμφωνα με την τυπολογία της Baumrind (η οποία διαφοροποιήθηκε και από άλλους μελετητές), οι γονείς διακρίνονται σε: αυταρχικούς, ανεκτικούς-επιεικείς, ανεκτικούς-αδιάφορους και δημοκρατικούς. Ο αυταρχικός τύπος γονέα ίσως μοιάζει παρωχημένος, όμως δυστυχώς συναντάται και σήμερα. Είναι οι γονείς που κάνουν χρήση αυστηρού ελέγχου, έχουν πάρα πολλές απαιτήσεις από το παιδί, χωρίς να το στηρίζουν συναισθηματικά και είναι τιμωρητικοί. Είναι απόλυτοι και δίνουν μεγάλη σημασία στην υπακοή. Δε συζητούν, απλώς αναγκάζουν άμεσα ή έμμεσα το παιδί να ακολουθήσει τις επιθυμίες και τις οδηγίες τους. Επιδεικνύουν σεβασμό στην εργατικότητα και τη σκληρή προσπάθεια (όταν επιφέρει θετικό αποτέλεσμα) και έχουν ιδιαίτερο άγχος όσον αφορά στην κοινωνική σύγκριση. Θέλουν το παιδί τους να πρωτεύει και μονίμως συγκρίνουν την επίδοσή του με εκείνη άλλων παιδιών.

---

⁹ Παππά, Β. (2006). Επάγγελμα Γονέας. Ψυχολογικοί Τύποι Γονέων και Συμπεριφορά Παιδιών και Εφήβων, σελ. 37-42.

Τα παιδιά¹⁰ με αυταρχικούς γονείς δεν είναι ευχαριστημένα με τον εαυτό τους. Δυσκολεύονται να θέσουν στόχους και παραιτούνται εύκολα από την προσπάθειά τους. Είναι συνήθως παιδιά εσωστρεφή και αποσυρμένα, φοβισμένα και αγχώδη. Δυσκολεύονται να εμπιστευτούν τους άλλους και διακρίνονται από χαμηλή αυτοεκτίμηση. Ο ανεκτικός-επιεικής γονέας επιδεικνύει ιδιαίτερη ζεστασιά και είναι πολύ στοργικός με το παιδί του, δυσκολεύεται όμως ιδιαίτερα στην άσκηση ελέγχου. Συζητά υπερβολικά με το παιδί, χωρίς να θέτει όρια. Έχει εξαιρετικά λίγες απαιτήσεις από το παιδί του όσον αφορά στις δουλειές του σπιτιού και στη διατήρηση της τάξης. Αποδέχεται τις παρορμήσεις του παιδιού του και τα οποιαδήποτε «θέλω» του. Είναι ο γονέας που δυσκολεύεται ιδιαίτερα να πει «όχι» στο παιδί του. Ο ανεκτικός-αδιάφορος γονιός αποτελεί μια πιο αρνητική εκδοχή του ανεκτικού γονέα. Ο γονιός αυτός δεν ασκεί ούτε έλεγχο στο παιδί του, ούτε ανταποκρίνεται στις ανάγκες του. Απορρίπτει και αγνοεί το παιδί. Αφήνει το παιδί να ενεργήσει όπως επιθυμεί. Η ενέργεια που καταναλώνεται και ο χρόνος που δαπανάται στην αλληλεπίδρασή τους με το παιδί είναι τα ελάχιστα. Συχνά πρόκειται για γονείς που παραμελούν τα παιδιά τους. Υπάρχουν φορές που οι γονείς αυτοί παρουσιάζουν κατάθλιψη και συμπεριφέρονται με τον τρόπο αυτό στα παιδιά τους γιατί νιώθουν συντετριμμένοι από τα δικά τους προβλήματα. Ο δημοκρατικός γονέας έχει μεν απαιτήσεις από το παιδί του, αλλά ανταποκρίνεται και στις ανάγκες του. Οι δημοκρατικοί γονείς ασκούν έλεγχο στο παιδί τους αλλά με έναν ευέλικτο τρόπο και με σταθερότητα. Ενθαρρύνουν την αυτονόμηση του παιδιού, αλλά θέτουν όρια στη συμπεριφορά του. Οι απαιτήσεις τους από το παιδί διαμορφώνονται ανάλογα με την ηλικία και τις ιδιαιτερότητές του. Συζητούν πολύ με το παιδί τους. Επιδεικνύουν υψηλό βαθμό ζεστασιάς και στοργής. Ξέρουν ν' ακούν το παιδί τους, διακρίνονται από επικοινωνιακές δεξιότητες. Θεωρούν ότι οι διακριτοί ρόλοι και η ύπαρξη ιεραρχίας είναι απαραίτητα στοιχεία για την καλή λειτουργία της οικογένειας. Ο δημοκρατικός γονέας έχει σημαντική επίγνωση του ρόλου του και των δυσκολιών του ρόλου αυτού. Είναι ο γονιός που μέσα από τη συμμετοχή του σε μια ομάδα Σχολής Γονέων προσπαθεί να ισορροπήσει την ικανοποίηση των αναγκών του και του παιδιού του. Είναι ο γονιός που έχει αποδεχθεί την μη ύπαρξη του «τέλειου» γονιού και που βρίσκει το θάρρος να την αποδεχθεί. Ο γονιός που δεν εφησυχάζει, αλλά βρίσκεται σε μια πορεία διαρκούς αναζήτησης και αφουγκρασμού του παιδιού του και της εποχής του αναζητά ένα δημοκρατικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης.

---

¹⁰ Παππά, Β. (2006). Επάγγελμα Γονέας. Ψυχολογικοί Τύποι Γονέων και Συμπεριφορά Παιδιών και Εφήβων, σελ. 37-42.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ ΝΕΩΝ

2.1 Ο ρόλος και η στάση των γονέων απέναντι στο παιδί

Ο ρόλος των γονέων δεν περιορίζεται στη γέννηση του παιδιού και στη φροντίδα του κατά την περίοδο της παιδικής του ηλικίας αλλά επεκτείνεται και στον εξοπλισμό του παιδιού με όλες τις απαραίτητες ικανότητες και τα εφόδια για την επιτυχή αντιμετώπιση των προβλημάτων της ζωής του¹¹. Για το σκοπό αυτό οι γονείς είναι απαραίτητο, εκτός των άλλων, να καλλιεργήσουν στο παιδί βασικές προτιμήσεις και αποστροφές, καλές εσωτερικές διαθέσεις απέναντι σε πρόσωπα, πράγματα και καταστάσεις, τρόπους συμπεριφοράς, καθώς και ορθή βιοθεωρία. Η στάση των γονέων έχει πρωταρχική σημασία για τη ζωή του παιδιού. Αυτοί δημιουργούν την κατάλληλη ατμόσφαιρα για τον ηθικό και θρησκευτικό φρονηματισμό του, τις κατάλληλες συνθήκες για την ομαλή σωματική ανάπτυξη και τη διατήρηση και προαγωγή της ψυχοσωματικής του υγείας. Αυτοί φροντίζουν για τη διανοητική, εθνική, καλαισθητική, κοινωνική, πολιτική, επαγγελματική και ανθρωπιστική αγωγή του. Αυτοί κυρίως του διαμορφώνουν μια ορθή βιοθεωρία, που θα περιλαμβάνει ένα σύνολο αξιών, που να δίνουν γνώμονες σκέψεων και πράξεων, που να μπορούν να εφαρμοστούν σ' όλες τις σφαίρες και εκδηλώσεις του ανθρώπου, και ιδίως σ' αυτές που σχετίζονται με την ηθική, την εθνική και την κοινωνική του ζωή.

2.2 Ψυχολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες στην οικογένεια που επηρεάζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού

Η οικογένεια αποτελεί μια δυναμική ενότητα από αλληλοεξαρτώμενα μέλη. Μεταξύ των μελών της οικογένειας υπάρχει δυναμική αλληλεπίδραση. Οι επιδράσεις των μελών της βρίσκονται σε μια συνεχή και αμοιβαία εξάρτηση¹². Το κάθε μέλος της δέχεται τις επιδράσεις των άλλων μελών και συγχρόνως επιδρά πάνω σ' αυτά. Το παιδί, με τη συμπεριφορά του, επηρεάζει τη συμπεριφορά των γονέων του και ως ένα βαθμό τη διαμορφώνει. Οι παράγοντες που επηρεάζουν την παιδευτική λειτουργία της οικογένειας είναι κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες της οικογενειακής ζωής. Καταρχήν οι επιδράσεις της οικογένειας στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού εξαρτώνται πολύ από το ψυχολογικό κλίμα που κυριαρχεί μέσα στην οικογένεια. Οι κυριότεροι ψυχολογικοί παράγοντες της οικογένειας είναι η

¹¹ Παρασκευόπουλου Ι., (1981), Εξελικτική Ψυχολογία, σελ. 145-175, προσβάσιμο στο: http://www.aspe.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=299&Itemid=2, Τεύχος 2, Ιανουάριος-Μάρτιος 2000

¹² Κρουσταλλάκη Γ., (1981), Παράγοντες και μορφές αγωγής του σύγχρονου ανθρώπου, σελ. 42-56, προσβάσιμο στο: http://www.aspe.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=299&Itemid=2, Τεύχος 2, Ιανουάριος-Μάρτιος 2000

προσωπικότητα των γονέων, η συμπεριφορά και το παράδειγμά τους, η ψυχική τους ωριμότητα και ισορροπία, η κοινωνική προσαρμογή τους, οι συζυγικές σχέσεις (αρμονικές, ψυχρές, αδιάφορες, εχθρικές, καλυμμένες για χάρη του παιδιού), οι συναισθηματικές σχέσεις των γονέων με το παιδί, οι σχέσεις του παιδιού με τους γονείς και τα αδέρφια του, ο συναισθηματικός τόνος της οικογενειακής ζωής, ο τρόπος πειθαρχίας του παιδιού (αυστηρότητα, επιείκεια, αλλοπρόσαλλη πειθαρχία, διαιρεμένη πειθαρχία, χρησιμοποιούμενα παιδονομικά μέσα, επιβολή περιορισμών, επιβολή σωματικών ποινών, χορήγηση αμοιβών), ο τρόπος χειραγώγησης του παιδιού (στοργή, αγάπη, υπερπροστασία, απορριπτική στάση), το ενδιαφέρον των γονέων για τη σχολική μόρφωση και πρόοδο του παιδιού, η συνεργασία τους με το σχολείο (καλή, άριστη, καμία), το ενδιαφέρον των γονέων για το παιχνίδι του παιδιού (δίνουν στο παιδί παιχνίδια και χώρο για να παίζει;) το θρήσκευμα, οι πολιτικές πεποιθήσεις, το άγχος των γονέων για την ψυχοσεξουαλική διαπαιδαγώγηση του παιδιού ή το άγχος τους για την αντικοινωνική συμπεριφορά του.

Η συναισθηματική εξέλιξη¹³, η κοινωνική προσαρμογή και η συμπεριφορά του παιδιού επηρεάζονται πολύ από τις οικογενειακές σχέσεις. Ο τρόπος με τον οποίο το άτομο αντικρίζει πρόσωπα, πράγματα, γεγονότα και καταστάσεις της καθημερινής ζωής, αλλά και τη ζωή γενικότερα, επηρεάζεται από τις σχέσεις των γονέων με τα μέλη της οικογένειας και από την ποιότητα του οικογενειακού κλίματος. Η σπουδαιότητα που έχουν οι οικογενειακές σχέσεις στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού φαίνεται κυρίως στις περιπτώσεις των προβληματικών παιδιών, που κατά κανόνα προέρχονται από προβληματικούς γονείς. Πολλά προβλήματα συμπεριφοράς (π.χ. ο αρνητισμός, η υπερβολική εξάρτηση από άλλους, το πείσμα, η ενούρηση κ.ά.), που εμφανίζονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, και τα οποία αργότερα εξελίσσονται σε σοβαρές μορφές προβληματικής συμπεριφοράς αν δεν βελτιωθεί η οικογενειακή κατάσταση, οφείλονται κυρίως σε προστριβές, έριδες και συγκρούσεις των γονέων, στην κακή στάση τους απέναντι στο παιδί και γενικά στη δυσαρμονία των οικογενειακών σχέσεων. Πολλοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι το ποιόν των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στους γονείς και το παιδί επηρεάζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού περισσότερο από τους εξωτερικούς παράγοντες του περιβάλλοντός του. Οι καλές ή κακές σχέσεις μας με τους άλλους ανθρώπους εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις καλές ή κακές σχέσεις που είχαμε σαν παιδιά με τους γονείς και τα αδέρφια μας. Οι βαθύτερες σχέσεις ανάμεσα στους δύο γονείς και μεταξύ γονέων και παιδιού, ο βαθμός και η ποιότητα

---

¹³ Κρουσταλλάκη Γ., (1981), Παράγοντες και μορφές αγωγής του σύγχρονου ανθρώπου, σελ. 42-56, προσβάσιμο στο: http://www.aspe.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=299&Itemid=2, Τεύχος 2, Ιανουάριος-Μάρτιος 2000

της ψυχικής τους ένωσης έχουν πρωταρχική σημασία και επηρεάζει διαφορετικά τη διάπλαση του χαρακτήρα και τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

2.3 Σωστή διαπαιδαγώγηση

Κάθε γονιός, μεγαλώνει το παιδί του ανάλογα με την προσωπικότητα, το μορφωτικό, κοινωνικό του επίπεδο. Από τη άλλη πλευρά ο γονιός δεν πρέπει να ξεχνά πως τα παιδιά έχουν πάντα τα μάτια στραμμένα στους γονείς παρατηρώντας τα πάντα και βλέπουν πως συμπεριφερόμαστε και γενικότερα με ποιόν τρόπο ζούμε. Όπως είναι λογικό τα παιδιά ταυτίζονται με εμάς. όταν για παράδειγμα βλέπουν από τους γονείς να έχουν κάποιες συμπεριφορές, όπως για παράδειγμα επιθετικότητα, ειρωνεία, τρυφερότητα, ευγένεια, ειλικρίνεια κ.λπ. πολλές φορές ακολουθούν αυτόν τον τρόπο συμπεριφοράς¹⁴. Κατά συνέπεια, αποτελούμε παράδειγμα προς μίμηση για τα παιδιά, κάτι που δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε.

Πολλές φορές το παιδί δεν μπορεί να εκφράσει κάτι που μπορεί να το απασχολεί με λόγια και το εκδηλώνει με την συμπεριφορά τους. Πολλές δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίσει ένα παιδί στον ύπνο, στη διατροφή, στις σχέσεις με τους συνομηλίκους του, στο σχολείο, η επιθετικότητα, το ψέμα, την κλοπή κ.α.. Όλα τα παραπάνω απαιτούν από τους γονείς να μπορέσουν να επικοινωνήσουν ουσιαστικά μαζί με το παιδί να το κατανοήσουν να το συμβουλέψουν και το βοηθήσουν. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως οι γονείς δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον για τα θέματα ψυχικής υγείας και την εξέλιξη του παιδιού τους. Αναζητούν τρόπους διαπαιδαγώγησης σε βιβλία παιδαγωγικής, σε συζητήσεις με γνωστούς ή σε περιοδικά για γονείς, σεμινάρια και σχολές γονέων. Δηλώνουν ότι επιθυμούν να αποφύγουν τα λάθη που έκαναν οι δικοί τους γονείς στους ίδιους. Πολλές φορές όμως οι γονείς με όλα τα παραπάνω απογοητεύονται, βλέποντας πως κάποιοι από τους χειρισμούς τους δεν συμβαδίζουν με τις πρακτικές των ειδικών και έτσι νιώθουν ενοχές πιστεύοντας ότι έχασαν το παιχνίδι. Με αποτέλεσμα, συχνά να αποδεικνύονται αναποτελεσματικοί και δημιουργούν ανασφάλεια στο παιδί με τη συμπεριφορά τους.

2.4 Τα τέσσερα είδη διαπαιδαγώγησης

1. Οι «αποστασιοποιημένοι»¹⁵

Οι γονείς που αποστασιοποιούνται, αποφεύγουν και παραβλέπουν τα συναισθήματα των παιδιών τους έχουν συνήθως τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Αντιμετωπίζουν τα συναισθήματα του παιδιού τους ως ασήμαντα.
- Αποστασιοποιούνται ή αγνοούν τα συναισθήματα του.

¹⁴ Καππάτου Αλ., (1999), Γνωρίστε το παιδί σας, σελ.37-39.

¹⁵ Gottman J., (2000), Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών ένας πρακτικός οδηγός για γονείς, σελ. 62-66.

- Επιθυμούν τη γρήγορη εξαφάνιση όλων των αρνητικών συναισθημάτων του παιδιού τους.
- Χρησιμοποιούν με χαρακτηριστικό τρόπο διάφορους περισπασμούς προκειμένου να αναστείλουν τα συναισθήματα του παιδιού τους. Μπορεί να γελοιοποιούν ή να μην παίρνουν σοβαρά υπόψη τα συναισθήματά του.
- Θεωρούν ότι τα αρνητικά συναισθήματα ενός παιδιού αντανακλούν άσχημα στους γονείς.
- Ελαχιστοποιούν τα συναισθήματα του παιδιού, υποβαθμίζοντας τα γεγονότα που οδήγησαν στην έκφραση αυτών των συναισθημάτων.
- Δεν επιδιώκουν να επιλύσουν το πρόβλημα του παιδιού τους, μια και πιστεύουν ότι η λύση θα έρθει με το χρόνο.

Τα αποτελέσματα της «αποστασιοποιημένης» διαπαιδαγώγησης στα παιδιά: Τα παιδιά μαθαίνουν ότι τα συναισθήματά τους είναι λανθασμένα, ακατάλληλα, δίχως αξία. Μπορεί να καταλήξουν να πιστεύουν ότι από τη φύση τους κάτι «δεν πάει καλά» μόνο και μόνο επειδή νιώθουν έτσι. Είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν δυσκολίες στο χειρισμό των συναισθημάτων τους.

2. Οι «επικριτικοί-αποδοκιμαστικοί»¹⁶

Οι γονείς που επικρίνουν και αποδοκιμάζουν τη συναισθηματική έκφραση των παιδιών τους:

- Κρίνουν και επικρίνουν τις συναισθηματικές εκφράσεις του παιδιού τους.
- Έχουν μια υπερβολική επίγνωση της ανάγκης να τεθούν όρια στο παιδί.
- Δίνουν έμφαση στη συμμόρφωση του παιδιού με καλά πρότυπα ή συμπεριφορές.
- Επιπλήττουν, πειθαρχούν ή τιμωρούν το παιδί τους για την έκφραση των συναισθημάτων του. Αυτό το κάνουν είτε το παιδί συμπεριφέρεται άσχημα είτε όχι.
- Πιστεύουν ότι η έκφραση αρνητικών συναισθημάτων πρέπει να έχει περιορισμένη χρονική διάρκεια.
- Έχουν την πεποίθηση ότι το παιδί εκφράζει αρνητικά συναισθήματα για να πετύχει κάποιο σκοπό. Αυτή τους η ιδέα έχει συχνά ως αποτέλεσμα συγκρούσεις επίδειξης ισχύος.
- Θεωρούν ότι τα συναισθήματα αποδυναμώνουν τους ανθρώπους. Άποψη τους είναι ότι, για να επιβιώσουν τα παιδιά, θα πρέπει να είναι σκληρά.

Τα αποτελέσματα της «επικριτικής-αποδοκιμαστικής» διαπαιδαγώγησης στα παιδιά: Είναι περίπου τα ίδια με τα αποτελέσματα της «αποστασιοποιημένης» διαπαιδαγώγησης.

3. Οι «επιτρεπτικοί-παραχωρητικοί»¹⁷

¹⁶ Gottman J., (2000), Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών ένας πρακτικός οδηγός για γονείς, σελ. 62-66.

¹⁷ Gottman J., (2000), Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών ένας πρακτικός οδηγός για γονείς, σελ. 62-66.

Ο. γονείς που επιτρέπουν χωρίς να προσφέρουν καθοδήγηση:

- Αποδέχονται ελεύθερα την οποιαδήποτε συναισθηματική έκφραση του παιδιού τους.
- Παρηγορούν το παιδί που βιώνει αρνητικά συναισθήματα.
- Προσφέρουν ελάχιστη καθοδήγηση σε θέματα συμπεριφοράς.
- Δεν βοηθούν το παιδί τους να λύσει τα προβλήματά του.
- Δεν του διδάσκουν μεθόδους επίλυσης των προβλημάτων.

Τα αποτελέσματα της «επιτρεπτικής-παραχωρητικής» διαπαιδαγώγησης στα παιδιά: Όπως είναι αναμενόμενο, τα παιδιά δεν μαθαίνουν να χειρίζονται τα συναισθήματά τους, δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν, να κάνουν φίλους, να τα πάνε καλά με συνομηλίκους.

4. Οι «συναισθηματικοί μέντορες»¹⁸

Οι γονείς που εφαρμόζουν τη συναισθηματική αγωγή:

- Βλέπουν τα αρνητικά συναισθήματα του παιδιού τους ως μια ευκαιρία για στενή επικοινωνία και οικειότητα.
- Μπορούν να αφιερώσουν χρόνο σε ένα λυπημένο, θυμωμένο ή φοβισμένο παιδί. Δεν ανυπομονούν όταν αυτό εκφράζει τα συναισθήματά του.
- Είναι ευαίσθητοι στην εκάστοτε, έστω και ανεπαίσθητη, συναισθηματική κατάσταση του παιδιού τους.
- Σέβονται τα συναισθήματα του παιδιού τους.
- Δεν περιγελούν, αντίθετα παίρνουν σοβαρά υπόψη τα αρνητικά συναισθήματα του παιδιού τους.
- Δεν λένε στο παιδί τους πώς πρέπει να αισθάνεται.
- Δεν θεωρούν ότι αυτοί πρέπει να διευθετούν το κάθε πρόβλημα για λογαριασμό του παιδιού τους.
- Αξιοποιούν τις στιγμές έκφρασης των συναισθημάτων:
  - για να ακούσουν το παιδί τους
  - για να βοηθήσουν το παιδί να κατονομάσει το συναίσθημα που νιώθει
  - για να διδάξουν στο παιδί δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων.

Τα αποτελέσματα της συναισθηματικής αγωγής στα παιδιά: Τα παιδιά μαθαίνουν να εμπιστεύονται και να χειρίζονται τα συναισθήματά τους, αλλά και να λύνουν τα προβλήματά τους. Αποκτούν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση, αναπτύσσουν σημαντικές ικανότητες μάθησης και έχουν καλές σχέσεις με τους άλλους.

---

¹⁸ Gottman J., (2000), Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών ένας πρακτικός οδηγός για γονείς, σελ. 62-66.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

3.1 Η Εφηβεία

Οι δυσκολίες¹⁹, οι αγωνίες και οι αναζητήσεις της εφηβείας σχετικά με την ταυτότητα -που συνοψίζονται στο ερώτημα «ποιος είμαι, που ανήκω και που πάω»- καθώς και η εφηβική κατάθλιψη ξεκινούν όταν ο έφηβος βιώνει μια απώλεια. Η σημαντικότερη απώλεια στη ζωή των εφήβων είναι η αλλαγή της σχέσης τους με τους γονείς τους: παύουν να είναι το χαριτωμένο παιδάκι που είχε όλη την προσοχή και θαυμασμό των γονιών του και έπαιρνε χάδια και αγάπη ό,τι και να έκανε. Στην εφηβεία οι έφηβοι αισθάνονται ότι η αγάπη είναι «πάρε-δώσε», ότι καθώς σταδιακά μπαίνουν στην ενηλικίωση οι γονείς τους αγαπάνε με όρους και έχουν υψηλές προσδοκίες από αυτούς. Οι έφηβοι συχνά μπερδεύονται σχετικά με το τι ακριβώς προσδοκούν οι γονείς τους από αυτούς και νιώθουν ότι οι γονείς τους γκρινιάζουν για το κάθε τι: τα ρούχα, την εμφάνιση, το διάβασμα, τις παρέες, τα πάντα. Οι έφηβοι αναπολούν την ευτυχισμένη εποχή της παιδικής ηλικίας όπου τα περισσότερα λάθη συγχωρούνταν λόγω «ανωριμότητας». Τώρα οι ευθύνες και οι υποχρεώσεις τους αυξάνονται, ενώ οι ίδιοι δεν είναι έτοιμοι να τις αναλάβουν. Η αίσθηση ότι οι γονείς τους υποβιβάζουν, τους απορρίπτουν και η δυσκολία να ανταπεξέλθουν στις γονεϊκές απαιτήσεις ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για τη μείωση της αυτοπεποίθησης των εφήβων, κάτι που πυροδοτεί αντιδραστική κατάθλιψη.

Η εφηβική κατάθλιψη μπορεί να γίνει ιδιαίτερα έντονη κατά καιρούς, εξαιτίας των φυσικών και ορμονικών αλλαγών της ηλικίας αλλά και της συναισθηματικής αστάθειας της εφηβείας. Σε αυτή την ηλικία οι εγκεφαλικές δομές που ελέγχουν το συναίσθημα, τον αυτοέλεγχο και τις παρορμήσεις δεν έχουν ωριμάσει πλήρως. Οι αλλαγές στη διάνοηση, το σώμα και τις σχέσεις είναι στρεσογόνες και προκαλούν πίεση και φόβο στους εφήβους.

Υπάρχει διαφορά στο πώς οι μικρότεροι και μεγαλύτεροι έφηβοι εκδηλώνουν κατάθλιψη. Τα νεότερα άτομα τείνουν να έχουν καταστροφική και αντικοινωνική συμπεριφορά, εκδηλώνοντας θυμό απέναντι στους άλλους και τον εαυτό τους. Θεωρούν ότι πρέπει να «τιμωρήσουν» τον κόσμο και τον εαυτό τους επειδή αισθάνονται ότι οι ίδιοι είναι «κακοί άνθρωποι». Όταν αισθάνονται ότι στην οικογένεια τα πράγματα είναι καταθλιπτικά και δυσάρεστα, κάνουν την απόδρασή τους εγκαταλείποντας το σπίτι τους.

---

¹⁹ Βάρβογλη Λ., (2013), Ψυχολόγος, Ταυτότητα και κατάθλιψη στην εφηβεία, προσβάσιμο στο <https://sciencearchives.wordpress.com/2013/11/12/%cf%84%ce%b1%cf%85%cf%84%cf%8c%cf%84%ce%b7%cf%84%ce%b1-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%ba%ce%b1%cf%84%ce%ac%ce%b8%ce%bb%ce%b9%cf%88%ce%b7-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%cf%86%ce%b7%ce%b2%ce%b5%ce%af%ce%b1/>

Οι μεγαλύτερης ηλικίας έφηβοι κλείνονται περισσότερο στον εαυτό τους, βαριούνται, είναι απαθείς, νιώθουν εκνευρισμό και ότι δεν αξίζουν τίποτα. Κάποιοι από αυτούς εξακολουθούν να εξωτερικεύουν αρνητικά τη συμπεριφορά τους, αλλά αυτό συνήθως δηλώνει ότι η συναισθηματική τους ανάπτυξη δεν έχει φτάσει στο σημείο που θα έπρεπε να είναι ανάλογα με την ηλικία τους.

Κλείνοντας ας τονίσουμε²⁰, ότι οι έρευνές δείχνουν ότι οι επιτυχίες θα είναι πιο εύκολο να έρθουν για τα νέα παιδιά των οποίων οι γονείς εφαρμόζουν τις αρχές της συναισθηματικής αγωγής. Αυτοί θα είναι οι έφηβοι με συναισθηματική νοημοσύνη, οι έφηβοι που θα κατανοούν και θα αποδέχονται τα συναισθήματά τους. Θα διαθέτουν μεγαλύτερη εμπειρία στην επίλυση των προβλημάτων, τόσο των δικών τους όσο και των άλλων. Ως εκ τούτου, θα γνωρίσουν περισσότερες επιτυχίες στις σχολικές τους επιδόσεις και στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους τους. Διαθέτοντας παρόμοιους μηχανισμούς οι έφηβοι αυτοί θα είναι καλύτερα προστατευμένοι απέναντι στους κινδύνους που όλοι οι γονείς φοβούνται για τα παιδιά τους σ' αυτή την ηλικία, κινδύνους όπως τα ναρκωτικά, η παραβατική συμπεριφορά, η βία, το ανασφαλές σεξ.

3.2 Ταυτότητα: Απαντήσεις στην ερώτηση «Ποιος είμαι»

«Τα δεκατρία είναι μια δύσκολη ηλικία, πολύ δύσκολη. Πολλοί μπορεί να λένε ότι τα πράγματα είναι εύκολα, είσαι ακόμη παιδί, όμως η πίεση στα 13 είναι μεγάλη. Εκτός του ότι οι άλλοι στο σχολείο θα πρέπει να σε εκτιμούν και να είσαι δημοφιλής, αισθάνεσαι ότι πρέπει συνεχώς να έχεις άριστη συμπεριφορά. Επίσης, υπάρχει πίεση να δοκιμάσεις ουσίες, οπότε προσπαθείς να μην ενδώσεις²¹. Όμως, παράλληλα, δεν θέλεις να σε κοροϊδεύουν, οπότε πρέπει να προσπαθείς να δείχνεις "άνετος". Θα πρέπει, επίσης, να φοράς τα σωστά παπούτσια και τα σωστά ρούχα». Οι σκέψεις ενός 13χρονου δείχνουν μια σαφή επίγνωση -και αυτοσυνειδησία- σχετικά με τη νέα θέση του στην κοινωνία και τη ζωή. Κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας, οι ερωτήσεις όπως «Ποιος είμαι;» και «Ποια είναι η θέση μου στον κόσμο;» αρχίζουν να έχουν πρωταρχική σημασία.

Γιατί τα σχετικά με την ταυτότητα ερωτήματα αποκτούν τόση σημασία στην εφηβεία; Ένας λόγος είναι ότι οι νοητικές ικανότητες του εφήβου φθάνουν, σε πολλά σημεία, στο επίπεδο του ενήλικα. Ο έφηβος έχει την ικανότητα να αντιληφθεί τη θέση του σε συνάρτηση με τους άλλους και συνειδητοποιεί ότι είναι ξεχωριστό άτομο, διαφορετικό όχι μόνον από τους γονείς του, αλλά και από τα άλλα πρόσωπα γύρω του. Οι ραγδαίες σωματικές αλλαγές κατά τη

---

²⁰ Gottman J., (2000), Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών ένας πρακτικός οδηγός για γονείς, σελ. 244-250.

²¹ R. S. Feldman, (2009), Εξελικτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη, επιστημονική επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, σελ.70-71.

διάρκεια της ήβης οδηγούν τον έφηβο στο να συνειδητοποιήσει με ακρίβεια, αφενός το ίδιο του το σώμα και αφετέρου το ότι οι άλλοι αντιδρούν σε αυτές τις αλλαγές με τρόπο που του είναι ασυνήθης. Όποιες και αν είναι οι αιτίες, η εφηβεία συχνά επιφέρει ουσιαστικές αλλαγές στην αυτοεικόνα και την αυτοεκτίμηση του εφήβου, δηλαδή, στις αντιλήψεις του σχετικά με την ταυτότητά του.

3.3 Εικόνα και χαρακτηριστικά τού εαυτού

Ο έφηβος έχει την δυνατότητα ταυτόχρονα να αντιλαμβάνεται ποικίλες πλευρές του εαυτού του και η εικόνα αυτή γίνεται πιο οργανωμένη και συνεκτική. Αξιολογεί τον εαυτό με βάση ψυχολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία χρησιμοποιεί όχι ως συγκεκριμένες αλλά αφηρημένες έννοιες²². Για παράδειγμα, σε αντίθεση με το παιδί, ο έφηβος είναι πιθανότερο να περιγράψει τον εαυτό του με ιδεολογικούς όρους («Είμαι υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος») και όχι με βάση εξωτερικά χαρακτηριστικά του («Τρέχω γρηγορότερα από όλους στην τάξη μου»). Ωστόσο, αυτή η πιο διευρυμένη, πολύπλευρη εικόνα του εαυτού έχει, κατά κάποιο τρόπο, και την αρνητική πλευρά, κυρίως στα πρώτα χρόνια της εφηβικής ηλικίας. Στην περίοδο αυτή, ο έφηβος ίσως προβληματιστεί από τα πολλαπλά στοιχεία της προσωπικότητας του. Για παράδειγμα, κατά την αρχή της εφηβείας ίσως επιθυμεί να προλαμβάνει τον εαυτό του με έναν συγκεκριμένο τρόπο («Είμαι κοινωνικό άτομο και μου αρέσει να βρίσκομαι με άλλους») και, έτσι, να ανησυχεί όταν συνειδητοποιήσει ότι η συμπεριφορά του δεν είναι σύμφωνη με τις αντιλήψεις αυτές («Παρόλο που θέλω πραγματικά να είμαι κοινωνικός, ορισμένες φορές δεν αντέχω να είμαι με τους φίλους μου και προτιμώ να μείνω μόνος»). Εντούτοις, στα τελευταία χρόνια της εφηβείας, ο έφηβος αποδέχεται ευκολότερα το γεγονός ότι διαφορετικές συνθήκες «παράγουν» διαφορετική συμπεριφορά και συναισθήματα.

Το να γνωρίζεις ποιος είσαι²³ και το να σου αρέσει αυτό που είσαι, είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Παρόλο που ο έφηβος αντιλαμβάνεται με όλο και περισσότερη ακρίβεια το ποιος είναι (αυτοαντίληψη), η επίγνωση αυτή δεν διασφαλίζει απαραίτητα ότι θα είναι ικανοποιημένος από την εικόνα του εαυτού (αυτοεκτίμηση). Μάλιστα, η αυξανόμενη ακρίβεια, με την οποία αντιλαμβάνεται τον εαυτό του, επιτρέπει στον έφηβο να έχει πλήρη αυτεπίγνωση τόσο των πλεονεκτημάτων όσο και των μειονεκτημάτων του. Έτσι, αυτό που οδηγεί τον έφηβο να αναπτύξει μια αίσθηση αυτοεκτίμησης, είναι ο τρόπος με τον οποίο χειρίζεται τις αντιλήψεις για τον εαυτό. Η πρόοδος στη νοητική ανάπτυξη, η οποία επιτρέπει

---

²² R. S. Feldman, (2009), Εξελεγκτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη, επιστημονική επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, σελ.71-72.

²³ R. S. Feldman, (2009), Εξελεγκτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη, επιστημονική επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, σελ.71-72.

στον έφηβο να διακρίνει τις ποικίλες πλευρές τού εαυτού του, του δίνει επίσης τη δυνατότητα να αξιολογεί αυτές τις πλευρές με διαφορετικούς τρόπους.

3.4 Ο ρόλος της οικογένειας στην εφηβεία

Η εφηβεία είναι το τελευταίο στάδιο της ανάπτυξης του ατόμου, το τελευταίο πέρασμα προς την ωριμότητα του. Σε γενικές γραμμές, μπορεί να οριοθετηθεί στα 12 με 13 χρόνια του ατόμου και να κλείσει στα 19-20. Το άτομο φεύγοντας από την παιδική ανεμελιά, ετοιμάζεται να ενταχθεί στον κόσμο της υπευθυνότητας που προστάζει η ενηλικίωση²⁴. Ιδανικά μέσα από την εφηβεία, θα διαμορφώσει την ταυτότητά του και θα γίνει ικανός να ανταπεξέλθει στις προκλήσεις της ενηλικίωσης. Οι αλλαγές της εφηβείας αφορούν γνωστικούς, συναισθηματικούς, κοινωνικούς και ψυχολογικούς τομείς. Σε ένα χρονικό διάστημα 7-8 ετών, ο έφηβος καλείται να τις ενσωματώσει και να τις κάνει κτήμα του ώστε να καταλήξει ενήλικος με ψυχική και συναισθηματική ισορροπία. Οι γονείς, μπορεί να μην έχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτή τη φάση, καθώς ο έφηβος ρίχνει το βλέμμα του προς τον εσωτερικό του κόσμο και στους φίλους του, αλλά συνδράμουν αποφασιστικά στην ψυχοσυναισθηματική ολοκλήρωση και στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του.

Πως συνηθίζουν να φέρονται οι γονείς αυτή την περίοδο στον έφηβο²⁵:

- Συμπεριφέρονται στον έφηβο με διπλό μήνυμα. Από τη μία του φέρονται σαν να είναι παιδί και τον καθοδηγούν, υποδεικνύοντάς του τι να κάνει και από την άλλη σαν ενήλικα περιμένοντας να είναι υπεύθυνος από τη μία στιγμή στην άλλη. Ο έφηβος μπαίνει σε ένα δίλημμα και μην ξέροντας πως να φερθεί, νιώθει περισσότερο αγχωμένος από πριν.
- Οι γονείς, χωρίς να ξέρουν πως να διαχειριστούν τις αλλαγές της συμπεριφοράς του εφήβου, θέλουν να αποκτήσουν τον έλεγχο. Για να το κάνουν αυτό, συνηθίζουν να φωνάζουν, να επικρίνουν και να προστάζουν τον έφηβο. Αποτέλεσμα αυτής της συμπεριφοράς είναι η αύξηση των εντάσεων μεταξύ γονέων και εφήβων.
- Πριν την εφηβεία οι γονείς διαχειρίζονταν το παιδί με περισσότερη ευκολία. Ως δορυφόρος που κινείτο γύρω από την ασφάλεια των γονέων, ήξεραν πως να το καθοδηγήσουν. Τώρα, νιώθουν περισσότερο ένοχοι που δεν μπορούν να έχουν τον έλεγχο και προσπαθώντας να γίνουν οι τέλειοι γονείς για το παιδί τους, αλλά και για τη δική τους υστεροφημία, καταλήγοντας να υιοθετούν ακραίες στάσεις αλλά και πολύ διαφορούμενες.
- Οι γονείς που δεν έχουν εκπληρώσει τις δικές τους προσδοκίες, βλέπουν τον έφηβο σαν όχημα για την επίτευξη αυτών. Όνειρα δικά τους, στόχους που είχαν βάλει και δεν τους τήρησαν, θέλουν να τους εκπληρώσει το παιδί τους. Κάνουν τα πάντα προκειμένου να

---

²⁴ Πίσχος Χαρ., (2012), Ψυχολόγος-Υπαρξιακός Συστημικός Ψυχοθεραπευτής, προσβάσιμο στο: <http://www.sinaisthisi.gr/arthra/oikogeneia/i-stasi-ton-goneon-stin-efibeia>

²⁵ Πίσχος Χαρ., (2012), Ψυχολόγος-Υπαρξιακός Συστημικός Ψυχοθεραπευτής, προσβάσιμο στο: <http://www.sinaisthisi.gr/arthra/oikogeneia/i-stasi-ton-goneon-stin-efibeia>

δώσουν στο παιδί τους τα εφόδια για να επιτύχει αυτούς τους στόχους και το φορτώνουν ευθύνες που στην ουσία είναι δικές τους. Αν δεν επιτευχθεί ο στόχος, έχει αποτύχει το παιδί, αν πετύχει, καρπώνονται υποσυνείδητα την επιτυχία.

- Ο έφηβος δημιουργεί τις δικές του φιλίες αυτή την περίοδο. Οι παρέες του είναι μικρές κοινωνίες που έχουν τους δικούς τους κώδικες επικοινωνίας. Για αυτό κάθε προσπάθεια που κάνουν οι γονείς να γίνουν φίλοι με τον έφηβο, πέφτουν στο κενό. Προτροπές τύπου " πες τα όλα στον πατέρα σου, που είναι φίλος σου" δεν πιάνουν στον έφηβο. Αντιθέτως, τον υποψιάζουν και τον απομακρύνουν. Αποδεχθείτε το γεγονός ότι δεν μπορείτε να είστε φίλοι με τον έφηβο για να καταφέρετε να του σταθείτε ως γονιός.

- Η περίοδος της εφηβείας είναι η φάση που ο έφηβος βάζει τις βάσεις για να μπορέσει να σταθεί ανεξάρτητος στην ενηλικίωσή του. Οι γονείς που φοβούνται ότι το παιδί τους δεν θα μπορέσει να τα καταφέρει στον κόσμο των ενηλίκων, είναι εκείνοι που του πριονίζουν την αυτοπεποίθηση και τον καθιστούν εξαρτημένο από τους ίδιους. Ο έφηβος εκπαιδεύεται σε αυτή την κατάσταση, βολεύεται και παραμένει αγκιστρωμένος σε αυτούς, δυσκολευόμενος να τα καταφέρει στις συνομήλικες σχέσεις.

- Η ελληνική οικογένεια, διακατέχεται από το στερεότυπο της κλειστής κοινωνίας. Το παιδί μένει με την οικογένεια ώσπου να παντρευτεί και μετά μπορεί να φύγει από το σπίτι για να πάει σε άλλη οικογένεια, τις περισσότερες φορές όχι μόνο και πολύ μακριά από την οικογένεια. Σε αυτή την ειδική περίοδο που βρισκόμαστε, οι έφηβοι ίσως χρειαστεί να φύγουν στο εξωτερικό να σπουδάσουν και να κάτσουν εκεί να δουλέψουν. Οι γονείς γενικότερα χρειάζεται να είναι προετοιμασμένοι για αλλαγές στο πρόγραμμά τους αναφορικά με την ακαδημαϊκή πορεία των εφήβων αλλά και την μελλοντική τους επαγγελματική αποκατάσταση, που πλέον συμπεριλαμβάνει και το εξωτερικό.

- Φυσικά κάθε εφηβεία είναι διαφορετική. Τώρα όμως, όχι μόνο η εφηβεία είναι διαφορετική αλλά και όλη η κατάσταση που βιώνουν οι γονείς. Καλούνται να διαχειριστούν προσωπικές και κοινωνικές αλλαγές μαζί με την ιδιαίτερη εφηβεία των παιδιών τους. Ζορίζονται περισσότερο από όσο περίμεναν και για αυτό η αντίδρασή τους είναι πιο άμεση σε πολλά πράγματα. Απαιτούν από τον έφηβο τη συνεργασία του σε πολλά θέματα και όταν αυτό δεν επιτυγχάνεται, δημιουργούνται προστριβές.

Οι "ιδανικοί γονείς"²⁶

Ο ρόλος των γονιών, δεν είναι εύκολος. Κανείς δεν έχει γεννηθεί γονιός και κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι γνωρίζει τα πάντα. Οι γονείς οφείλουν να αποενοχοποιηθούν για να μπορέσουν να σταθούν στον έφηβο. Σε αυτή την ιδιαίτερη φάση που βιώνουν, η κατεύθυνση είναι η συναισθηματική ακοή προς τον έφηβο. Να ακούσουν δηλαδή τον έφηβο με υπομονή,

---

²⁶ Πίσχος Χαρ., (2012), Ψυχολόγος-Υπαρξιακός Συστημικός Ψυχοθεραπευτής, προσβάσιμο στο: <http://www.sinaisthisi.gr/arthra/oikogeneia/i-stasi-ton-goneon-stin-efibeia>

κατανόηση και συναίσθηση όλης της κατάστασης που βιώνει με άξονα το θέμα που φέρνει. Εξετάζοντας την ουσία του θέματος και όχι μόνο την ύπαρξή του, θα μπορέσουν και εκείνοι να αντιληφθούν περισσότερο, κοιτάζοντας πίσω από το προφανές και νιώθοντας την αγωνία του εφήβου. Ο έφηβος θέλει να ακουστεί, θέλει να μοιραστεί ανησυχίες και σκέψεις για το αύριο, αναζητά να απευθυνθεί σε άτομα με κύρος που θα του εμπνέουν εμπιστοσύνη και θα αποτελέσουν τα πρότυπά του, για το παρόν και το μέλλον. Ας είναι οι γονείς του αυτοί που θα τον ακούσουν. Οφείλουν να είναι αυτοί. Οφείλουν να είναι δίπλα του και να τον στηρίζουν. Όπως οφείλουν και οι ίδιοι, να φροντίσουν τον εαυτό τους, τη σχέση τους και τον σύντροφό τους για να μπορέσουν να φροντίσουν και τους γύρω τους.

Οι γονείς, που συνδυάζουν την έκφραση της στοργής, την ενθάρρυνση της αυτονομίας και της αυτάρκειας του παιδιού και απαιτούν από το παιδί τους μία ώριμη και υπεύθυνη συμπεριφορά, βρίσκονται πιο κοντά στην επίτευξη της ολοκλήρωσης του ρόλου τους. Χαρακτηριστικά, μπορεί να λεχθεί ότι το να γίνει κάποιος γονέας είναι εύκολο, το να είναι όμως γονέας είναι δύσκολο. Για αυτό κάθε προσπάθεια που κάνουν οι γονείς για μία ευτυχισμένη οικογενειακή ζωή, είναι επιβεβλημένη γιατί από τη συμπεριφορά τους, δεν εξαρτάται μόνο το είδος των ενηλίκων που θα γίνουν τα παιδιά τους αλλά και το είδος των γονιών που θα έχει η επόμενη γενιά.

3.5 Πολιτισμικές διαφορές στις συγκρούσεις γονέων - εφήβων κατά την εφηβεία

Παρόλο που συγκρούσεις γονέων - εφήβων απαντώνται σε κάθε κοινωνία, φαίνεται πως αυτές είναι λιγότερες σε «παραδοσιακές» προβιομηχανικές κοινωνίες. Οι έφηβοι σε αυτές τις παραδοσιακές κοινωνίες βιώνουν, επίσης, λιγότερες μεταβολές στο συναίσθημα και εμφανίζουν λιγότερες περιπτώσεις επικίνδυνης συμπεριφοράς συγκριτικά με τους εφήβους σε βιομηχανικά προηγμένες κοινωνίες²⁷. Ο λόγος για τις διαφορές αυτές ίσως σχετίζεται με το βαθμό ανεξαρτησίας, τον οποίο προσδοκά ο έφηβος και επιτρέπουν οι γονείς. Στις βιομηχανικά προηγμένες κοινωνίες, στις οποίες η κοινωνική αξία του ατομικισμού είναι υψηλή, η ανεξαρτησία θεωρείται αναμενόμενο στοιχείο της εφηβείας. Κατά συνέπεια, έφηβοι και γονείς πρέπει να διαπραγματευθούν το βαθμό και τη χρονική στιγμή (χορήγησης) της ανεξαρτησίας, μια διαδικασία που συχνά οδηγεί σε σύγκρουση. Αντίθετα, στις πιο παραδοσιακές κοινωνίες, ο ατομικισμός δεν έχει τόση κοινωνική αξία και έτσι ο έφηβος δεν έχει στον ίδιο βαθμό την τάση να επιδιώξει την ανεξαρτησία του. Η μειωμένη αναζήτηση αυτονομίας (από την πλευρά) του εφήβου έχει ως αποτέλεσμα και λιγότερες συγκρούσεις με τους γονείς.

---

²⁷ R. S. Feldman, (2009), Εξελεκτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη, επιστημονική επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, σελ.90.

3.6 Διαπροσωπικές σχέσεις: Ο μύθος του χάσματος των γενεών

Η κοινωνική ζωή του εφήβου είναι πολύ ευρύτερη από αυτή των μικρότερων παιδιών. Καθώς οι σχέσεις του με άτομα, εκτός του οικογενειακού του περιβάλλοντος, αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις εξελίσσονται και αποκτούν ένα νέο και, σε ορισμένες περιπτώσεις, δύσκολο περιεχόμενο²⁸. Πολλές κινηματογραφικές ταινίες με -και για- νέους συχνά δείχνουν παιδιά και γονείς να έχουν τελείως αντίθετες απόψεις για θέματα της καθημερινής ζωής. Παράδειγμα: Έφηβος με περιβαλλοντικές ευαισθησίες και πατέρας, ιδιοκτήτης εργοστασίου, που μολύνει το περιβάλλον. Οι υπερβολές αυτές είναι συνήθως αστείες, επειδή υποθέτουμε ότι υπάρχει ένα στοιχείο αλήθειας σε αυτές, ότι δηλαδή οι πεποιθήσεις των γονέων και των εφήβων είναι εκ διαμέτρου αντίθετες. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, υπάρχει χάσμα γενεών, δηλαδή ένα βαθύ ρήγμα που χωρίζει γονείς και εφήβους, όσον αφορά τις αντιλήψεις, τις στάσεις, τις αξίες και τις απόψεις τους για τον κόσμο.

Η πραγματικότητα, ωστόσο²⁹, είναι πολύ διαφορετική. Το χάσμα γενεών, όταν πράγματι υπάρχει, είναι επιφανειακό. Έφηβοι και γονείς τείνουν να αντιμετωπίζουν πολλά θέματα από την ίδια οπτική γωνία. Σε γενικές γραμμές, συντηρητικοί γονείς τείνουν να έχουν παιδιά συντηρητικής πολιτικής προσέγγισης, γονείς-μέλη χριστιανικών οργανώσεων τείνουν να έχουν παιδιά με παρόμοιες απόψεις, γονείς οι οποίοι τάσσονται υπέρ του δικαιώματος την άμβλωση τείνουν να έχουν παιδιά τα οποία τάσσονται υπέρ του δικαιώματος κ.ο.κ. Σε κοινωνικά, πολιτικά και θρησκευτικά θέματα, γονείς και έφηβοι συνήθως έχουν παρόμοιες απόψεις και οι ανησυχίες των παιδιών τείνουν να αντικατοπτρίζουν τις αντίστοιχες ανησυχίες των γονέων. Οι ανησυχίες των εφήβων σχετικά με τα κοινωνικά προβλήματα, είναι ανησυχίες με τις οποίες θα συμφωνούσαν οι περισσότεροι ενήλικες. Οι περισσότεροι έφηβοι έχουν καλές σχέσεις με τους γονείς τους. Παρά την προσπάθειά τους για αυτονομία και ανεξαρτησία, οι περισσότεροι έφηβοι αισθάνονται βαθιά συναισθήματα αγάπης, στοργής και σεβασμού προς τους γονείς τους - και οι γονείς αισθάνονται το ίδιο για τα παιδιά τους. Παρόλο που, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι σχέσεις γονέα - παιδιού παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα, στην πλειονότητά τους οι σχέσεις αυτές είναι θετικές και το γεγονός αυτό διευκολύνει τον έφηβο να αποφεύγει τις πιέσεις των συνομηλίκων. Παρόλο που ο έφηβος γενικώς περνά όλο και λιγότερο χρόνο με την οικογένειά του, ο χρόνος που περνά με τον καθένα από τους γονείς του παραμένει αρκετά σταθερός, σε όλη τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχουν ενδείξεις οι οποίες να υποδηλώνουν ότι τα ενδοοικογενειακά προβλήματα είναι σοβαρότερα κατά την περίοδο της εφηβείας από ό,τι σε άλλες περιόδους της ανάπτυξης.

²⁸ R. S. Feldman, (2009), Εξελεγκτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη, επιστημονική επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, σελ.87,89.

²⁹ R. S. Feldman, (2009), Εξελεγκτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη, επιστημονική επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, σελ.87,89.

3.7 Σχέση νέων με την οικογένεια

Σύμφωνα με τα ευρήματα του ΕΠΨΥ³⁰, η οικονομική και κοινωνική κατάσταση της οικογένειας επιδρά θετικά ή αρνητικά στη σχολική επίδοση, την επιθετικότητα και τη σχολική βία, τις διατροφικές συνήθειες και την παχυσαρκία, τη χρήση οινόπνευματων, το κάπνισμα, τη χαμηλή αυτοεκτίμηση και την ψυχική υγεία των εφήβων π.χ. ψυχοσωματικά συμπτώματα, κατάθλιψη). Επιπλέον η καλή επικοινωνία με τους γονείς προστατεύει από συμπεριφορές υψηλού κινδύνου αλλά και από ψυχοσωματικά προβλήματα. Η επικοινωνία με τη μητέρα φαίνεται ότι λειτουργεί ευνοϊκά στη διατήρηση της καλής σωματικής υγείας. Παράλληλα αποτελεί αποτρεπτικό παράγοντα για την κατανάλωση οινόπνευματων ποτών, τσιγάρων, και για την πρόωμη σεξουαλική ζωή.

Εθνικότητα και γλώσσα επικοινωνίας στο σπίτι³¹

Οι συμμετέχοντες νέοι και νέες στην έρευνα αρχικά καλούνται να απαντήσουν σε μία σειρά ερωτήσεων που αφορούν τον τόπο γέννησής τους και την καταγωγή των γονιών τους.

Στην πλειοψηφία τους (92,5%) οι ερωτηθέντες είναι γεννημένοι στην Ελλάδα με 8 στους 10 (85,3%) να αναφέρουν ότι και οι δύο γονείς τους έχουν ελληνική εθνικότητα. Ένας στους 6 εφήβους έχει τουλάχιστον ένα γονιό αλλοδαπής εθνικότητας, με υψηλότερο το ποσοστό που αφορά τη μητέρα σε σύγκριση με το αντίστοιχο ποσοστό για τον πατέρα. Δύο στους 3 εφήβους με τουλάχιστον ένα αλλοδαπό γονιό (67,8%) αναφέρουν ότι η επικοινωνία στο σπίτι της οικογένειας γίνεται με την ελληνική γλώσσα (91,8% του συνόλου των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα). Το ποσοστό των εφήβων που έχουν είτε έναν είτε δύο αλλοδαπούς γονείς είναι αυξημένο. Το ίδιο και το ποσοστό των εφήβων που απαντούν ότι η επικοινωνία μεταξύ των μελών της οικογένειας στο σπίτι δεν γίνεται με την ελληνική γλώσσα (από 3,4% το 2006 σε 8,2% το 2010).

Δομή οικογένειας³²

Το 85,3% των μαθητών ζουν και με τους δύο βιολογικούς γονείς. Ένας στους 10 εφήβους (10,3%) ζει μόνο με τον έναν βιολογικό γονέα, ενώ το 2,9% ζουν σε οικογένεια όπου υπάρχει

---

³⁰ Μελέτη του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΨΥ) φωτογραφίζει το οικογενειακό περιβάλλον εντός του οποίου μεγαλώνουν οι έφηβοι ηλικίας 11, 13 και 15 ετών. Προσβάσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/ygeia/ti-sxesi-efibon-kai-oikogeneias-fotografizei-eripsy&dr=tvxsmrstvxs>, 09 Νοε. 2011.

³¹ Μελέτη του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΨΥ) φωτογραφίζει το οικογενειακό περιβάλλον εντός του οποίου μεγαλώνουν οι έφηβοι ηλικίας 11, 13 και 15 ετών. Προσβάσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/ygeia/ti-sxesi-efibon-kai-oikogeneias-fotografizei-eripsy&dr=tvxsmrstvxs>, 09 Νοε. 2011.

³² Μελέτη του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΨΥ) φωτογραφίζει το οικογενειακό περιβάλλον εντός του οποίου μεγαλώνουν οι έφηβοι ηλικίας 11, 13 και 15 ετών. Προσβάσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/ygeia/ti-sxesi-efibon-kai-oikogeneias-fotografizei-eripsy&dr=tvxsmrstvxs>, 09 Νοε. 2011.

ένας βιολογικός γονιός και πατριός ή μητριά. Περαιτέρω, 1 στους 6 εφήβους (15,8%) αναφέρει ότι στο ίδιο σπίτι με τα βασικά μέλη της οικογένειας μένει η γιαγιά ή/και ο παππούς (οικογένεια διευρυμένης μορφής). Κατά τα έτη 1998 έως και το 2010 φαίνεται ότι το ποσοστό των εφήβων που αναφέρουν ότι ζουν σε μονογονεϊκού τύπου οικογένεια έχει διπλασιαστεί από 5,2% σε 10,3%, αντίστοιχα. Στο ίδιο χρονικό διάστημα παρουσιάζει σημαντική μείωση η συμβίωση με τη γιαγιά ή/και τον παππού (25,3% το 1998, 21,3% το 2002, 18,7% το 2006 και 15,8% το 2010).

*Οικονομική κατάσταση της οικογένειας*³³: Η πλειοψηφία των γονιών των εφήβων εργάζεται, περισσότερο ο πατέρας από ό,τι η μητέρα (92,3% και 68,3%, αντίστοιχα). Δύο στους 3 εφήβους (65,2%) αναφέρουν ότι εργάζονται και οι δύο γονείς τους. Το 6% απαντά ότι έχει τουλάχιστον ένα γονιό άνεργο. Οι συνηθέστερες αιτίες για τους άνεργους πατέρες είναι η συνταξιοδότηση, η ασθένεια ή η φοιτητική ιδιότητα (52,5%) και η ανεργία (32,4%). Ως κυριότερη αιτία μη απασχόλησης της μητέρας σε εργασία εκτός οικίας αναφέρεται η φροντίδα άλλων ατόμων ή/και του νοικοκυριού (67,1%).

Αξιίζει να σημειώσουμε ότι διαχρονικά είναι σημαντικά αυξημένος ο αριθμός των εφήβων που αναφέρουν ότι οι γονείς τους είναι άνεργοι. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2002-2010 έχει τριπλασιαστεί το ποσοστό που αναφέρουν ότι ο πατέρας δεν εργάζεται και ψάχνει για δουλειά ενώ αύξηση μικρότερου βαθμού καταγράφεται στο αντίστοιχο ποσοστό και για τη μητέρα. Επίσης, την ίδια χρονική περίοδο διπλασιάζεται και ο αριθμός των μαθητών που αναφέρουν πως τουλάχιστον ο ένας από τους δύο γονείς τους είναι άνεργος και αναζητά εργασία. Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας των μαθητών διερευνήθηκε με δύο διαφορετικούς τρόπους. Αρχικά μέσα από ερώτηση που τους ζητούσε να αξιολογήσουν την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους με υποκειμενικά κριτήρια και να τη χαρακτηρίσουν από πολύ καλή έως καθόλου καλή. Δύο στους 3 εφήβους (64,7%) πιστεύουν ότι η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους είναι καλή, το 26,8% την αξιολογεί στο μέσο όρο, ενώ όχι πολύ καλή ή καθόλου καλή μόλις το 8,4% των εφήβων. Μεταξύ των τριών ηλικιακών ομάδων (11, 13 και 15 ετών), σε μεγαλύτερο ποσοστό οι 11χρονοι (72,4%) χαρακτηρίζουν την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους ως καλή σε σύγκριση με τους 13χρονους (63,3%) και τους 15χρονους (57,7%). Από το 1998 έως το 2006 καταγράφεται μία αυξητική τάση στο ποσοστό των εφήβων που χαρακτηρίζουν την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους ως καλή. Αντίθετα, τα έτη που ακολουθούν έως και το 2010 υπάρχει τάση μείωσης. Ο δεύτερος τρόπος αξιολόγησης της οικογενειακής

---

³³ Μελέτη του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΙΨΥ) φωτογραφίζει το οικογενειακό περιβάλλον εντός του οποίου μεγαλώνουν οι έφηβοι ηλικίας 11, 13 και 15 ετών. Προσβάσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/ygeia/ti-sxesi-efibon-kai-oikogeneias-fotografizei-epipsy&dr=tvxsmrstvxs>, 09 Νοε. 2011.

οικονομικής κατάστασης έγινε με βάση την Κλίμακα Οικονομικής Ευμάρειας της Οικογένειας. Η κλίμακα αυτή περιλαμβάνει ερωτήσεις για: α) τον αριθμό ηλεκτρονικών υπολογιστών β) τον αριθμό των αυτοκινήτων που έχει η οικογένεια γ) για το εάν οι έφηβοι έχουν το δικό τους δωμάτιο στο σπίτι δ) για τη συχνότητα των οικογενειακών διακοπών κατά τον τελευταίο χρόνο πριν από την έρευνα. Από τις απαντήσεις των εφήβων προκύπτει ότι 9 στους 10 (91%) αναφέρουν την ύπαρξη ενός τουλάχιστον αυτοκινήτου στην οικογένεια και 7 στους 10 (72,4%) πως έχουν το δικό τους δωμάτιο στο σπίτι. Σε ποσοστό 60,3%, οι έφηβοι έχουν κάνει τουλάχιστον 2 φορές διακοπές με την οικογένειά τους τον τελευταίο χρόνο. Τέλος, το 92,6% των εφήβων έχουν τουλάχιστον έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή στο σπίτι.

Σύμφωνα με τη βαθμολογία της Κλίμακας Οικονομικής Ευμάρειας το 48,6% των οικογενειών των εφήβων κατατάσσεται στο μέσο οικονομικό επίπεδο, το 34,8% στο ανώτερο, και το 16,6% κατατάσσεται στο χαμηλό επίπεδο. Από το 2002 έως το 2010 φαίνεται να υπάρχει αύξηση του ποσοστού των οικογενειών με υψηλό οικονομικό επίπεδο (από 21,8% το 2002 στο 34,8% το 2010) και σημαντική μείωση εκείνων με χαμηλό επίπεδο (από 29,6% το 2002 σε 16,6% το 2010). Παράλληλα οι απαντήσεις των μαθητών στις επιμέρους ερωτήσεις της κλίμακας δείχνουν αύξηση σε όσους έχουν δικό τους δωμάτιο ενώ σημαντική είναι και η αύξηση όσων αναφέρουν την ύπαρξη τουλάχιστον ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή στο σπίτι.

Σχέσεις με την οικογένεια³⁴: Αναφορικά με το βαθμό στον οποίο οι έφηβοι είναι ικανοποιημένοι από τις σχέσεις στην οικογένειά τους, στην πλειοψηφία τους αναφέρουν ότι οι σχέσεις στην οικογένεια είναι από πολύ καλές έως άριστες. Οι 11χρονοι αντιλαμβάνονται τις σχέσεις εντός της οικογένειας ως πολύ καλές ή άριστες σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με τους 13χρονους και τους 15χρονους. Επιπλέον, το ποσοστό των αγοριών που αναφέρουν ότι έχουν πολύ καλές έως άριστες σχέσεις στην οικογένεια είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των κοριτσιών. Οι έφηβοι κλήθηκαν να απαντήσουν και για το κατά πόσο εύκολο ή δύσκολο είναι να μιλήσουν με τους γονείς τους και με τα μεγαλύτερα αδέρφια τους για τυχόν θέματα που τους απασχολούν. Κατά κανόνα είναι εύκολο να μιλήσουν με τους γονείς τους απαντά η πλειονότητα των μαθητών. Παρόλα αυτά, καταγράφονται διαφοροποιήσεις ανάλογα με το φύλο του γονιού και ανάλογα με το φύλο αλλά και την ηλικία του εφήβου. Έτσι, το 83,6% των εφήβων θεωρεί εύκολη την επικοινωνία με τη μητέρα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τον πατέρα ανέρχεται στο 64,5%. Η ευκολία με την οποία οι έφηβοι επικοινωνούν με τους γονείς τους φαίνεται να συνδέεται με το φύλο και

---

³⁴ Μελέτη του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΙΨΥ) φωτογραφίζει το οικογενειακό περιβάλλον εντός του οποίου μεγαλώνουν οι έφηβοι ηλικίας 11, 13 και 15 ετών. Προσβάσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/ygeia/ti-sxesi-efibon-kai-oikogeneias-fotografizei-epipsy&dr=tvxsmrstvxs>, 09 Νοε. 2011.

την ηλικία τους σε συνδυασμό και με το φύλο του γονιού. Κατ' επέκταση, τα κορίτσια θεωρούν πιο εύκολο να μιλήσουν με τη μητέρα τους σε σύγκριση με τα αγόρια για κάτι που τους απασχολεί (85,6% και 81,5%, αντίστοιχα). Στην περίπτωση του πατέρα, τα κορίτσια επικοινωνούν εύκολα σε σημαντικά χαμηλότερο ποσοστό (52,2%) σε σύγκριση με τα αγόρια (77,5%). Σχετικά με την ποιότητα του συναισθηματικού δεσμού που έχουν με τους γονείς τους δύο στους 3 εφήβους (67,5%) αναφέρουν ότι έχουν συναισθηματική στήριξη από τους γονείς τους, ενώ το συγκεκριμένο ποσοστό είναι παρόμοιο μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Σε μεγαλύτερη ηλικία ποσοστό των εφήβων που αναφέρουν ότι έχουν συναισθηματική στήριξη από τους γονείς τους παρουσιάζει πτώση (από 78,3% στους 11χρονους, σε 66,5% στους 13χρονους και 56,7% στους 15χρονους). Η μητέρα φαίνεται ότι στηρίζει συναισθηματικά τους εφήβους περισσότερο από όσο ο πατέρας (61,6% και 44,1%, αντίστοιχα). Από την άλλη, ενώ ο πατέρας φαίνεται να στηρίζει συναισθηματικά σε παρόμοια ποσοστά αγόρια και κορίτσια, η μητέρα στηρίζει συναισθηματικά περισσότερο τα κορίτσια. Ένας στους 3 εφήβους (32,2%) αναφέρει ότι οι γονείς ενισχύουν την αυτονομία του, δηλαδή του αφήνουν περιθώριο να κάνει αυτό που θέλει, χαίρονται όταν παίρνει τις δικές του αποφάσεις, αποφεύγουν να ελέγχουν οτιδήποτε κάνει και δεν του συμπεριφέρονται σαν να ήταν μωρό. Οι γονείς φαίνεται ότι ενισχύουν περισσότερο την αυτονομία των αγοριών από ό,τι των κοριτσιών (34,1% και 30,5%, αντίστοιχα). Ανάλογα με την ηλικία μεταβάλλεται θετικά η ενίσχυση της αυτονομίας των εφήβων από τους γονείς τους (από 24, 8% στους 11χρονους σε 33% στους 13χρονους και 39,5% στους 15χρονους). Μεταξύ του 2006 και του 2010 το ποσοστό των εφήβων που αναφέρουν ότι οι γονείς τους τους παρέχουν συναισθηματική στήριξη παρουσιάζει σημαντική πτώση (από 71,1% σε 67,5%). Η μείωση αυτή φαίνεται ότι αφορά κυρίως τη μητέρα. Επίσης χαμηλότερο είναι και το ποσοστό των εφήβων οι οποίοι αναφέρουν ότι οι γονείς τους ενισχύουν την αυτονομία τους (από 35,9% το 2006 σε 32,2% το 2010).

*Η ταυτότητα της έρευνας*³⁵: Η «Έρευνα για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία των εφήβων μαθητών» διεξάγεται στο πλαίσιο του διεθνούς προγράμματος «Health Behaviour in School-Aged Children» (HBSC, www.hbsc.org) υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας. Στη χώρα μας το πρόγραμμα πραγματοποιείται από το ΕΠΙΨΥ με την επιστημονική ευθύνη της Ομοσ. Καθηγήτριας Α. Κοκκέβη και την ερευνητική ομάδα των Φωτίου Α., Σταύρου Μ., Ξανθάκη Μ., Καναβού Ε. Στην έρευνα του 2010 συμμετείχε πανελλήνιο αντιπροσωπευτικό δείγμα 4.944 μαθητών εφηβικής ηλικίας (ΣΤ΄ Δημοτικού, Β΄

---

³⁵ Μελέτη του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΙΨΥ) φωτογραφίζει το οικογενειακό περιβάλλον εντός του οποίου μεγαλώνουν οι έφηβοι ηλικίας 11, 13 και 15 ετών. Προσβάσιμο στο: <http://tvxs.gr/news/gyeia/ti-sxesi-efibon-kai-oikogeneias-fotografizei-epipsy&dr=tvxsmrstvxs>, 09 Νοε. 2011.

Γυμνασίου και Α΄ Λυκείου) από 306 σχολικές μονάδες. Οι μαθητές απάντησαν σε ανώνυμο ερωτηματολόγιο που συμπλήρωσαν μέσα στις τάξεις τους. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μερική οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων και μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΡΕΥΝΑ

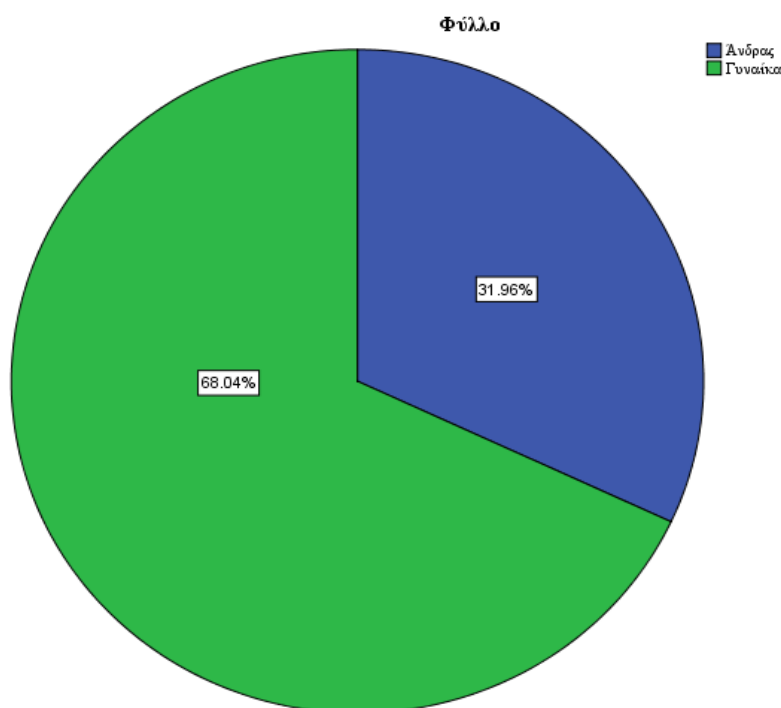
4.1 Μεθοδολογία δειγματολογικής έρευνας

Η παρακάτω έρευνα έχει ως σκοπό να εντοπίσει, να παρουσιάσει και να αναλύσει τους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την σχέση των νέων με την οικογένειά τους. Έτσι πραγματοποιήθηκε δειγματολογική έρευνα η οποία εκπονήθηκε στο τμήμα Διοίκηση Επιχειρήσεων Μεσολογγίου στο ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδος. Το μέσο που χρησιμοποιήθηκε για την ολοκλήρωση του εμπειρικού μέρους της, είναι το ερωτηματολόγιο, το οποίο μοιράστηκε σε 97 άτομα ηλικίας 18 ετών και άνω με όριο την ηλικία 23+.

Το ερωτηματολόγιο που αναφέρθηκε συνάπτεται παρακάτω.

4.2 Ανάλυση συχνοτήτων

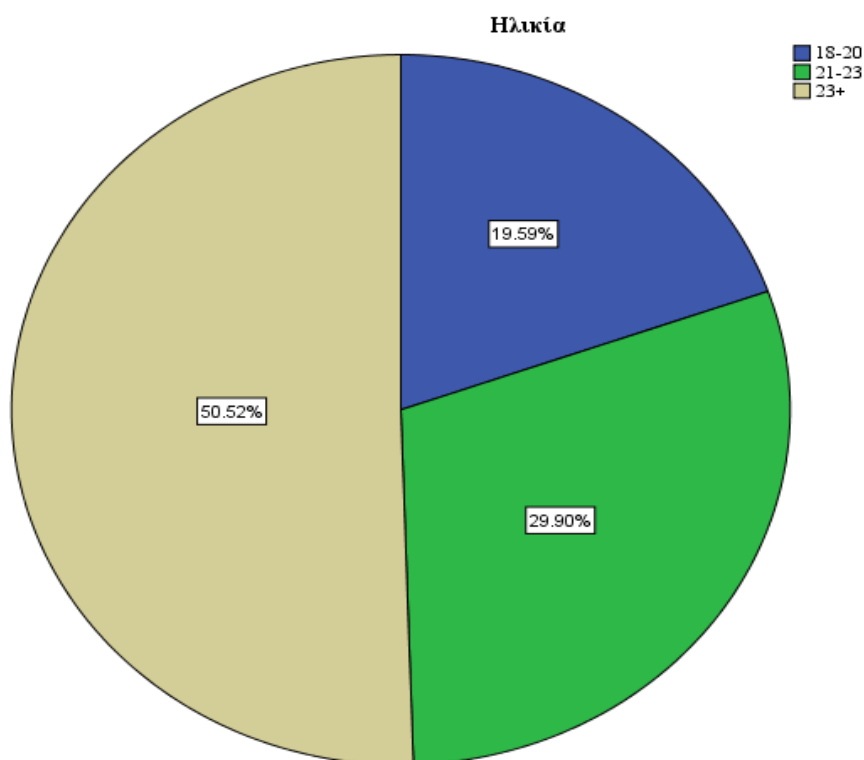
Πίνακας 1: Οι συμμετέχοντες στην έρευνα «Οι σχέσεις των νέων με την οικογένεια τους» κατά φύλο

<u>Φύλο</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
Ανδρες	31	32
Γυναίκες	66	68
Σύνολο	97	100

Η πρώτη ερώτηση αφορά το φύλο όσων απάντησαν το ερωτηματολόγιο. Το φύλο του ερωτώμενου είναι ένας από τους παράγοντες που παίζουν σημαντικό ρόλο μιας και η επικοινωνία αλλά και οι διαπροσωπικές σχέσεις με το οικογενειακό περιβάλλον διαφέρει από φύλο σε φύλο. Έτσι βλέπουμε στο παραπάνω γράφημα (όπου απάντησαν συνολικά 97 άτομα) το μεγαλύτερο ποσοστό με 66% είναι γυναίκες δηλαδή 66 άτομα και ένα ποσοστό 32% δηλαδή 31 άνδρες.

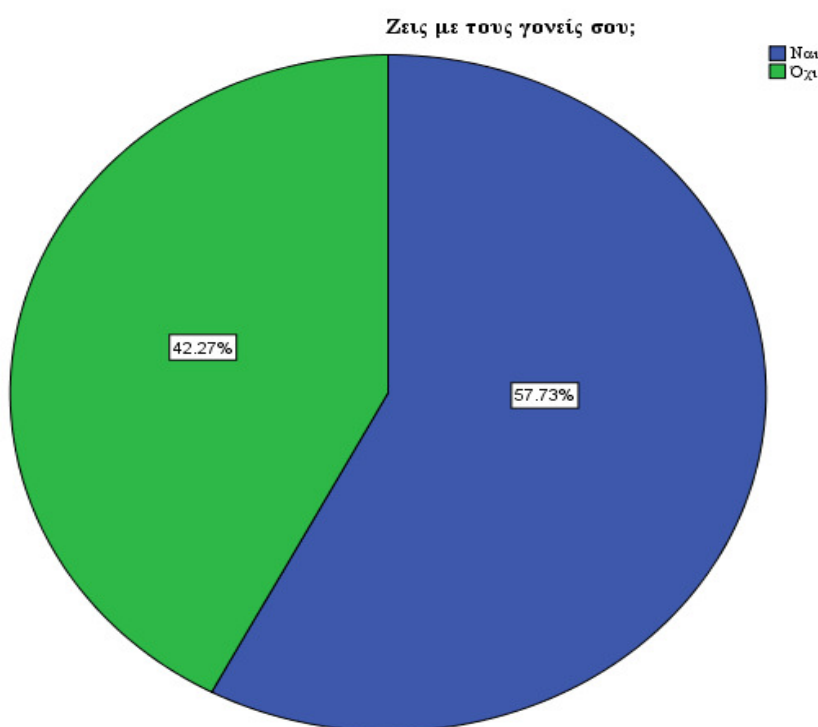
Πίνακας 2: Οι συμμετέχοντες στην έρευνα κατά ηλικιακή ομάδα

<u>Ηλικία</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
18-20	19	19,6
21-23	29	29,9
23+	49	50,5
Σύνολο	97	100

Στη συνέχεια η δεύτερη ερώτηση εστιάζει στην ηλικία των ερωτηθέντων. Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι 19 από τις 97 απαντήσεις έχουν ηλικία από 18 έως 20 ετών δηλαδή το 19.6%. Ακόμη 29 απαντήσεις που αντιστοιχούν σε 29.9% έχουν ηλικία από 21 μέχρι 23 ετών. Τέλος το μεγαλύτερο ποσοστό απαντήσεων ανήκει στην κατηγορία 23+ με 49 απαντήσεις και ποσοστό 50.5% όπου συνήθως είναι άτομα τα οποία έχουν ζήσει την εφηβεία και γνωρίζουν εκ των έσω πόσο δύσκολη ή εύκολη είναι η διαπροσωπική σχέση με το οικογενειακό περιβάλλον. Είναι άτομα τα οποία έχουν ενταχθεί στον κόσμο της υπευθυνότητας και έχουν αναλάβει ευθύνες έχοντας μια ψυχική και συναισθηματική ισορροπία.

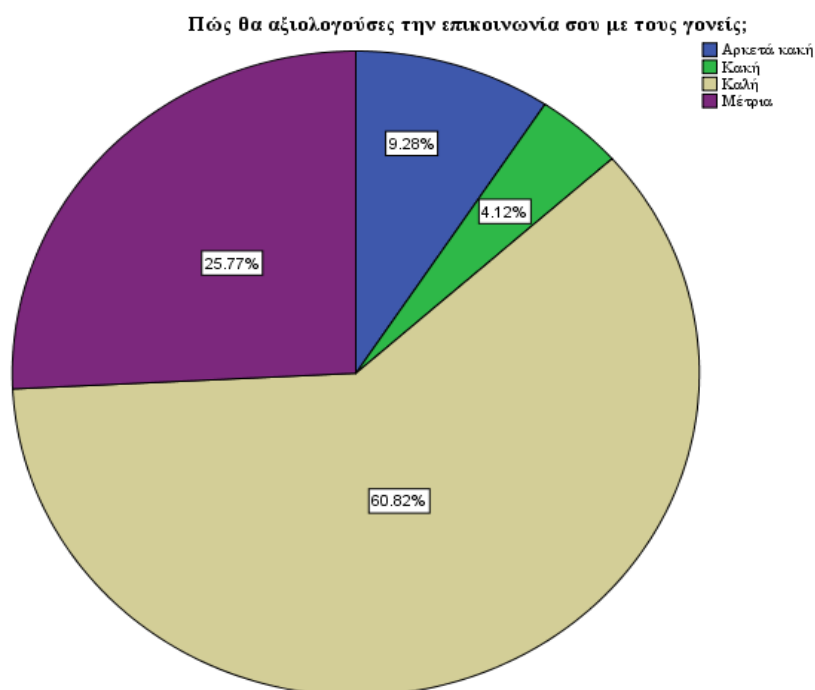
Πίνακας 3: Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ερωτήθηκαν αν ζουν με τους γονείς τους

<u>Απάντηση</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
Ναι	56	57,7
Όχι	41	42,3
Σύνολο	97	100

Η τρίτη ερώτηση εστιάζει στην συγκατοίκηση των ερωτηθέντων με τους γονείς τους. Σύμφωνα με τις 97 απαντήσεις το μεγαλύτερο ποσοστό δηλαδή 57,7%, το οποίο αντιστοιχεί σε 56 άτομα, συγκατοικεί με τους γονείς του. Από αυτό φαίνεται ότι ορισμένα άτομα δεν είναι έτοιμα να επιδιώξουν την ανεξαρτησία τους και προτιμούν να μένουν στον ίδιο χώρο με τους γονείς τους έχοντας λιγότερες ευθύνες και έννοιες. Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα 41 άτομα που έχουν ανεξαρτητοποιηθεί και καταλαμβάνουν το 42.3% που είναι άτομα αυτόνομα και έχουν περισσότερες ευθύνες και απαιτήσεις από την ζωή.

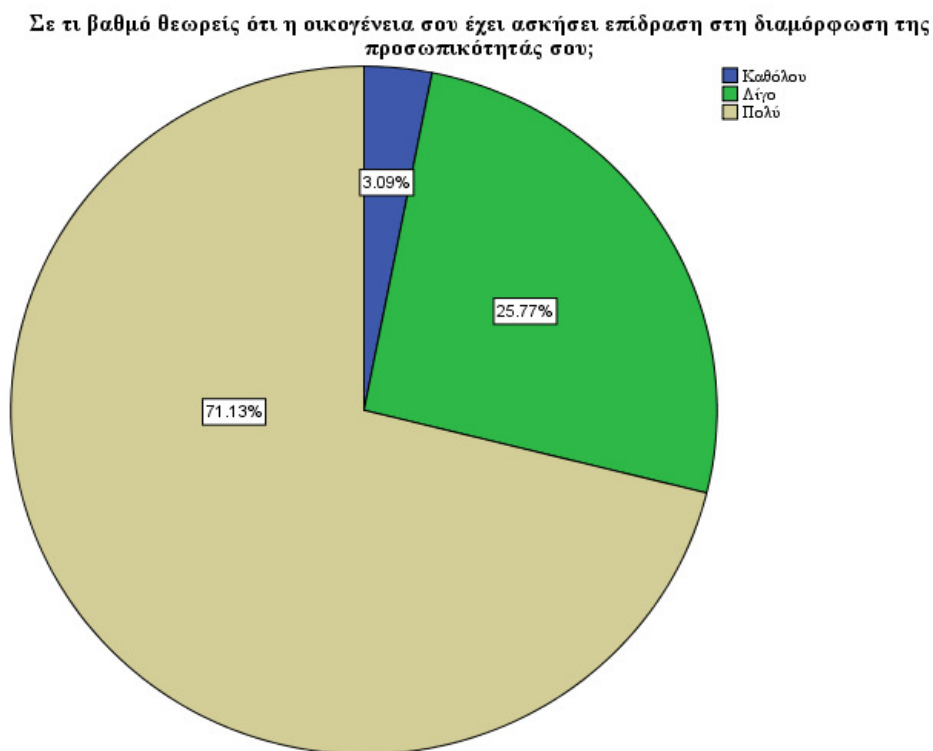
Πίνακας 4: Η επικοινωνία των συμμετεχόντων με τους γονείς τους

<u>Απάντηση</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
Αρκετα κακή	9	9,3
Κακή	4	4,1
Καλή	59	60,8
Μέτρια	25	25,8
Σύνολο	97	100

Στην επόμενη ερώτηση, τέταρτη στη σειρά, αξιολογείται η επικοινωνία που έχουν οι ερωτηθέντες με τους γονείς τους. Όπως βλέπουμε 59 από αυτούς έχουν καλή επικοινωνία με τους γονείς τους καλύπτοντας το 60.8% του παραπάνω γραφήματος. Αυτή η ομάδα ατόμων έχει βρει την χρυσή τομή της επικοινωνίας έχοντας καλές σχέσεις αναμεταξύ τους και καλή επικοινωνία. Ακολουθεί το 25.8%,δηλαδή 25 άτομα που κρίνουν μέτρια την επικοινωνία με τους γονείς τους, οι οποίοι πιθανόν να εστιάζουν σε ορισμένες συγκρούσεις και αναταράξεις στις σχέσεις τους με το οικογενειακό περιβάλλον. Τέλος 4 απαντούν ότι έχουν κακή και 9 αρκετά κακή επικοινωνία με τους γονείς τους καταλαμβάνοντας ποσοστά 4.1% και 9.3% αντίστοιχα. Ένα αρκετά ανησυχητικό ποσοστό στο οποίο αντιλαμβανόμαστε έντονες συγκρούσεις και ανεπιθύμητες αντιδράσεις και από τις δύο πλευρές.

Πίνακας 5: Ο βαθμός επίδρασης της οικογένειας στην διαμόρφωση της προσωπικότητας των συμμετεχόντων

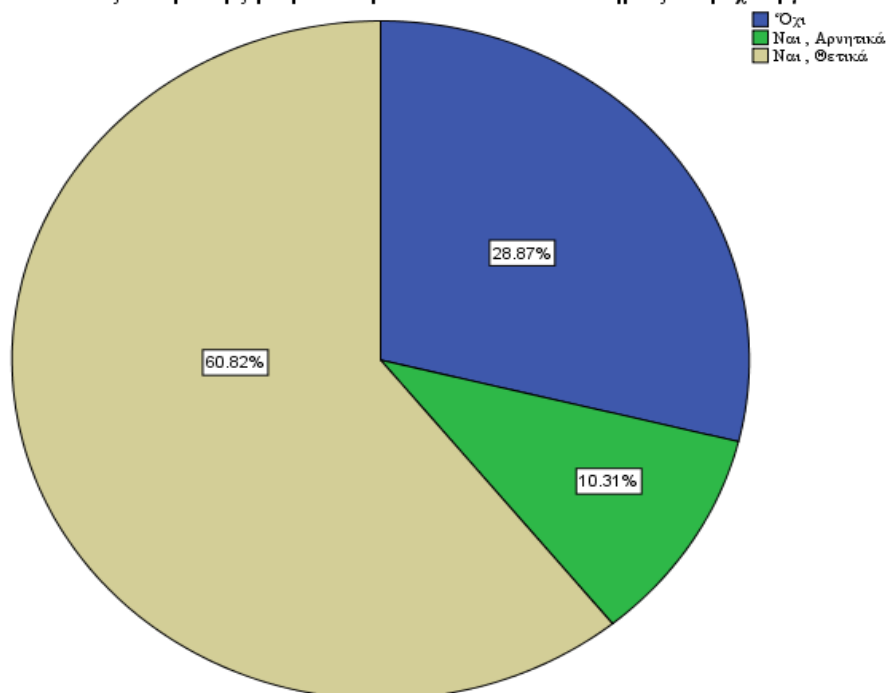

<u>Απάντηση</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
Καθόλου	3	3,1
Λίγο	25	25,8
Πολύ	69	71,1
Σύνολο	97	100

Στη συνέχεια στην ερώτηση με τίτλο "Σε τι βαθμό θεωρείς ότι η οικογένεια σου έχει ασκήσει επίδραση στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς σου;", 69 απαντούν ότι έχουν επηρεαστεί πολύ από την οικογένεια και καταλαμβάνουν το 71.1%, το μεγαλύτερο ποσοστό στο γράφημα. Η οικογένεια σίγουρα έχει ένα βαθμό επίδρασης στην προσωπικότητα του ατόμου, ωστόσο το άτομο οφείλει να μπορεί να διαχειριστεί και να φιλτράρει αυτήν την επίδραση αναλαμβάνοντας τις δικές του επιλογές και δημιουργώντας την δική του προσωπικότητα, πράγμα το οποίο φαίνεται να μην είναι ικανός ένας νέος να διαχειριστεί ορθά. Ακόμη 25 άτομα απαντούν ότι έχουν επηρεαστεί λίγο καλύπτοντας το 25.8% του γραφήματος, ενώ το μικρότερο ποσοστό αποτελούν εκείνοι που δεν έχουν επηρεαστεί καθόλου με ποσοστό 3.1% δηλαδή 3 απαντήσεις. Ένας έφηβος οφείλει να συμβουλευέτε το οικογενειακό του περιβάλλον αλλά ταυτόχρονα να αναπτύσσει τη δική του προσωπικότητα με βάσει τα όσα έχει ακούσει αλλά και βιώσει και όχι να παρουσιάζει σαν δικές του απόψεις άλλων.

Πίνακας 6: Η σχέση των συμμετεχόντων επηρεάζεται από την ύπαρξη περισσότερων από ενός παιδιού;

Πιστεύεις ότι η ύπαρξη περισσότερου από ένα παιδιού επηρεάζει τη σχέση γονέων – παιδιών;

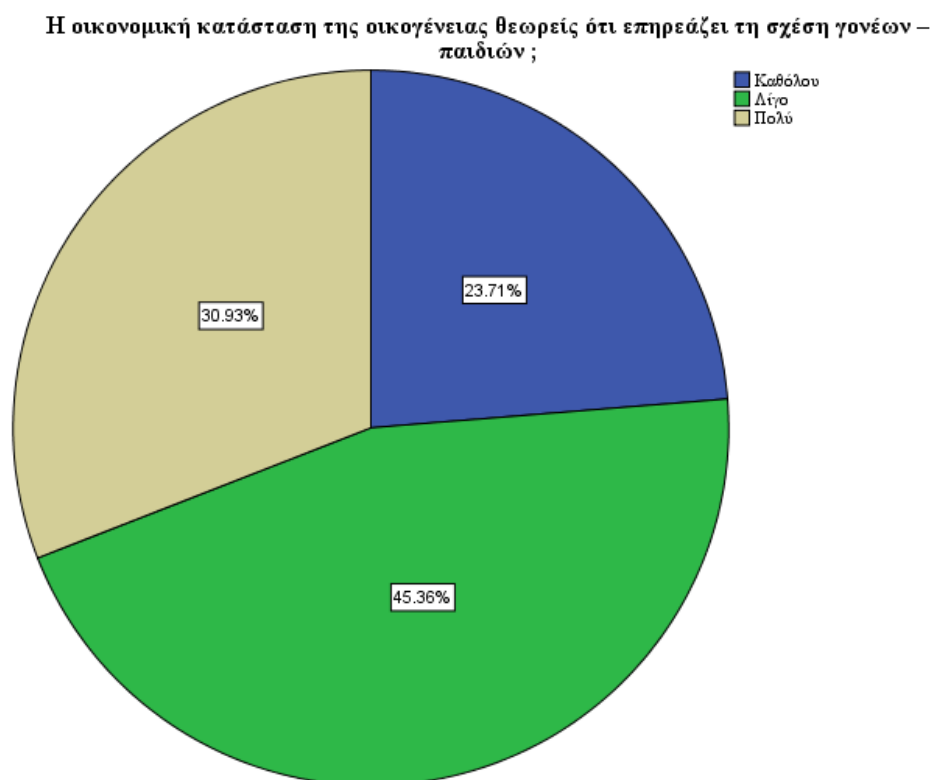

<u>Απάντηση</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
Όχι	28	28,9
Ναι – Αρνητικά	10	10,3
Ναι – Θετικά	59	60,8
Σύνολο	97	100

Στο άνωθεν γράφημα αποτυπώνεται η επίρεια που ασκεί στη σχέση γονέων - παιδιών η ύπαρξη δύο ή περισσότερων παιδιών στην οικογένεια. Το να υφίστανται στην οικογένεια παραπάνω από ένα παιδί, κάνει το ρόλο του γονέα πιο δύσκολο. Αξιοσημείωτο είναι ότι το ποσοστό 60.8% με 59 απαντήσεις, το οποίο πιστεύει ότι η παραπάνω σχέση επηρεάζεται θετικά, αποδεικνύεται πως ένας γονιός γνωρίζει πως οφείλει να διαχειριστεί παραπάνω από μια προσωπικότητα δημιουργώντας ένα φιλικό περιβάλλον για την ανάπτυξη υπεύθυνων και αξιόλογων ατόμων. Σε αντίθεση με το ποσοστό 10.3% που προέρχεται από 10 απαντήσεις, θεωρεί ότι η σχέση επηρεάζεται αρνητικά. Ίσως γιατί ο γονέας δεν κατάφερε να ξεχωρίσει τους ρόλους του δημιουργώντας έτσι πολλές διαφορές και συγκρούσεις στο επικοινωνιακό περιβάλλον. Τέλος 28 απάντησαν ότι δεν επηρεάζει ο αριθμός των παιδιών, σε μια οικογένεια, τη σχέση γονέων παιδιών με ποσοστό 28.9%.

Πίνακας 7: Επηρεάζει η οικονομική κατάσταση της οικογένειας τη σχέση των γονέων με τα παιδιά τους;

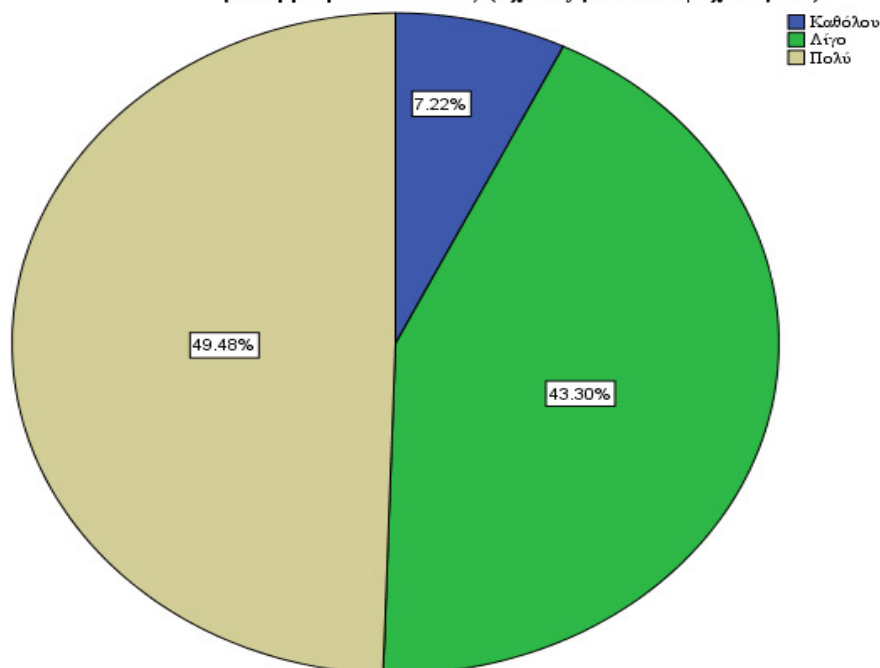

<u>Απάντηση</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
Καθόλου	23	23,7
Λίγο	44	45,4
Πολύ	30	30,9
Σύνολο	97	100

Φτάνοντας λοιπόν προς το τέλος του ερωτηματολογίου και εστιάζοντας στο κατά πόσο η οικονομική κατάσταση της οικογένειας επηρεάζει τη σχέση των γονέων με τα παιδιά τους αναφέρθηκαν τα εξής: 23 άτομα από τους 97 που απάντησαν, έχοντας δηλαδή το 23.7% θεωρούν ότι η παραπάνω σχέση δεν επηρεάζεται καθόλου από την οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Αντίθετα όμως το 45.4% που είναι και το μεγαλύτερο ποσοστό δηλαδή 44 απαντήσεις, πιστεύουν ότι η οικονομική κατάσταση επηρεάζει λίγο την σχέση των γονέων με τα παιδιά. Ένα δείγμα αρκετά ανησυχητικό το οποίο δεν διαφέρει και πολύ από το επόμενο ποσοστό 30,9% δηλαδή 30 απαντήσεις, οι οποίοι πιστεύουν ότι η οικονομική κατάσταση επηρεάζει κατά πολύ την παραπάνω σχέση. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στις μέρες μας η οικονομική κατάσταση μιας οικογένειας στη μεσαία κοινωνική τάξη δεν είναι αρκετά καλή. Έτσι αν θεωρήσουμε ως δεδομένη την έρευνα αυτή, τα νεότερα ζευγάρια, μην έχοντας οικονομική ευχέρεια, δεν θα νιώθουν σίγουροι να δημιουργήσουν οικογένεια σκεπτόμενοι τις οικονομικές επιπτώσεις στην σχέση τους με τα παιδιά τους.

Πίνακας 8: Πόσο μπορεί κάποιος ειδικός να βοηθήσει στα προβλήματα των συμμετεχόντων με τους γονείς τους;

Πιστεύεις ότι τα προβλήματα της σχέσης γονέων – παιδιών μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη βοήθεια ειδικού; (σχολές γονικών ψυχολόγων)

<u>Απάντηση</u>	<u>Συχνότητα</u>	<u>Ποσοστό (%)</u>
Καθόλου	7	7,2
Λίγο	42	43,3
Πολύ	48	49,5
Σύνολο	97	100

Η τελευταία ερώτηση, αλλά εξίσου σημαντική, αφορά στο κατά πόσο τα προβλήματα στη σχέση των γονέων με τα παιδιά μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη βοήθεια κάποιου ειδικού. Στην ερώτηση λοιπόν "Πιστεύεις ότι τα προβλήματα της σχέσης γονέων – παιδιών μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη βοήθεια ειδικού; (σχολές γονικών ψυχολόγων);" το 49.5% που προκύπτει από 48 απαντήσεις κρίνει ότι η βοήθεια κάποιου ειδικού θα ήταν πολύ χρήσιμη στην αντιμετώπιση των προβλημάτων στη σχέση γονέων-παιδιών. Ένα εύλογο ποσοστό απαντήσεων μιας και είναι πολύ δύσκολο ένας γονιός να είναι ανοιχτός ώστε να δεχτεί την βοήθεια κάποιου ειδικού για την ανατροφή του παιδιού του αλλά και την βελτίωση της σχέσης τους. Στη συνέχεια το 43.3% δηλαδή 42 άτομα απαντούν ότι τα προβλήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν λίγο με τη βοήθεια ενός ειδικού, ενώ 7 απαντήσεις ή αλλιώς το 7.2% θεωρεί ότι η βοήθεια ειδικού δεν μπορεί να βοηθήσει καθόλου στην αντιμετώπιση των προβλημάτων στη σχέση γονέων-παιδιών. Η βοήθεια ενός σχολικού ψυχολόγου ο οποίος έχει αρκετές γνώσεις αλλά και έχει γνωρίσει ως τρίτο πρόσωπο διάφορες συμπεριφορές παιδιών, σίγουρα μπορεί να εκφράσει την άποψη του σε κάποιο πρόβλημα. Δεν είναι σίγουρο ότι αυτό που θα πει είναι ορθό (μιας και το ορθό είναι αντικειμενικό για τον καθένα) αλλά ένας ιδανικός γονέας οφείλει να δοκιμάσει στο παιδί του κάτι το διαφορετικό, όταν του προτείνετε, κοιτάζοντας το καλύτερο γι' αυτό και όχι λειτουργώντας ατομικιστικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

5.1 Γενικά συμπεράσματα

Η σχέση των νέων με την οικογένεια τους είναι μία αρκετά σημαντική και συνάμα ενδιαφέρουσα σχέση που αξίζει να μελετηθεί. Το οικογενειακό περιβάλλον είναι εκείνο που διαμορφώνει την προσωπικότητα του ατόμου αλλά και τον χαρακτήρα του από το πρώτο κιάλας στάδιο της ζωής του. Έτσι τόσο ο ρόλος του πατέρα όσο και εκείνος της μητέρας, που καλείται να διαπαιδαγωγήσει το παιδί του εφαρμόζοντας διάφορα μοντέλα, είναι αξιοσέβαστος αλλά και πολύ δύσκολος.

Ο ρόλος αυτός δεν είναι κάποιο «επάγγελμα» το οποίο μπορείς ανά πάσα στιγμή να αλλάξεις. Αντίθετα ένας γονέας οφείλει να προσπαθεί να δώσει ότι περνάει από το χέρι του για το παιδί του προσπαθώντας πάντα για το καλύτερο γι' αυτό. Γονέας δεν γεννιέσαι αλλά γίνεσαι μέσα από διάφορα βιώματα, υλικό ενημέρωσης αλλά και ειδικούς οι οποίοι με τις γνώσεις τους μπορούν να λύσουν τυχόν απορίες. Ωστόσο ο γονέας πρέπει να είναι ανοιχτός σε γνώμες ειδικών ως τρίτο και ξένο άτομο μιας και έχει περισσότερη γνώση και θέλει μόνο να βοηθήσει σε κάποιο πρόβλημα. Πολλά είναι τα ζευγάρια στις μέρες μας όπου βιώνουν δυσκολίες με το παιδί τους αλλά φοβούνται να δεχτούν την βοήθεια κάποιου ειδικού.

Δεν υπάρχει σωστός τύπος γονέα. Εφαρμόζοντας διάφορα μοντέλα διαπαιδαγώγησης, μένεις σε εκείνο που είναι αποτελεσματικότερο στο παιδί σου αλλά και στην καθημερινότητά σου. Ο γονέας οφείλει να είναι διατεθειμένος να θυσιάσει κατά κάποιο τρόπο ώρες από τη προσωπική του καθημερινότητα αλλά και εργασία και να τις αφιερώσει εξ ολοκλήρου στο παιδί του. Αυτό μπορεί να είναι ώρες παιχνιδιού είτε μια συζήτηση.

Ο διάλογος είναι πολύ σημαντικός για μια υγιή σχέση ανάμεσα στον γονέα και το νεαρό άτομο. Πρέπει να υπάρχει διάλογος ανάμεσα σε αυτά τα άτομα ακόμη και από το πρώτο στάδιο ανάπτυξης μιας και μέσα από τον αυτόν μπορεί κανείς να καταλάβει διάφορες ανησυχίες του παιδιού του αλλά και να γνωρίζει ποια είναι η καθημερινότητα του και ποιες οι ασχολίες του. Σε ένα περιβάλλον όπου ο διάλογος είναι ανύπαρκτος δημιουργούνται παιδιά μη κοινωνικά απομονωμένα από την κοινωνία, συχνά εμφανίζονται συμπεριφορές κατάθλιψης αλλά συχνότερα συμπεριφορές ακόμη και βίαιες. Δυστυχώς η ρουτίνα της καθημερινότητας απομακρύνει τον γονέα από το παιδί του και οι ακραίες καταστάσεις που δημιουργούνται δεν μπορούν να αποφευχθούν.

Η σχέση γονέα και παιδιού είναι μια σχέση που αλληλεξαρτάται ο ένας από τον άλλον. Γι' αυτό το λόγο το παιδί παρατηρεί τον γονέα σε όλες τις φάσεις της καθημερινότητας προσπαθώντας να ταυτιστεί μαζί του αλλά και να τον μιμηθεί. Έτσι η συμπεριφορά ενός γονέα οφείλει να είναι προσεκτική και όχι βίαιη αλλά γεμάτη στοργή και αγάπη. Όταν ένα περιβάλλον είναι γεμάτο από θετικά συναισθήματα, (αγάπης φροντίδας αλληλεγγύης) τότε

τα άτομα που δημιουργούνται είναι υπεύθυνα και έτοιμα να σταθούν στην κοινωνία αξιοπρεπώς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Γναρδέλλης Χαρ. (2006), Ανάλυση Δεδομένων με το S.P.S.S. 14.0 for Windows, Αθήνα, Παπαζήση
- Κρουσταλλάκης Γ., (1981), Παράγοντες και μορφές αγωγής του σύγχρονου ανθρώπου, Αθήνα
- Καππάτου Αλ., (1999), Γνωρίστε το παιδί σας, Αθήνα, Μοντέρνοι καιροί
- Παππά Β. (2006), Επάγγελμα Γονέας. Ψυχολογικοί Τύποι Γονέων και Συμπεριφορά Παιδιών και Εφήβων, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Παρασκευόπουλου Ι., (1981) Εξελικτική Ψυχολογία τόμος Α', Αθήνα

ΔΙΕΘΝΗΣ

- Gottman John, (2000), Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών ένας πρακτικός οδηγός για γονείς, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Robert S. Feldman, (2009), Εξελεγκτική ψυχολογία δια βίου ανάπτυξη τόμος πρώτος, επιστημονική επιμέλεια Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης, Αθήνα, Gutenberg
- Keith Morrison, Lawrence Manion, Louis Cohen, (2008), Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας, Αθήνα, Μεταίχμιο
- Winnicott, Donald W., (2009), Το παιδί, το παιχνίδι και η πραγματικότητα/ Ντ. Βίνικοτ · μετάφραση Γιάννης Κωστόπουλος, Αθήνα, Καστανιώτη

ΙΣΟΣΕΛΙΔΕΣ

- Πίσχος Χαρ., (2012), Ψυχολόγος-Υπαρξιακός Συστημικός Ψυχοθεραπευτής, <http://www.sinaisthisi.gr/arhra/oikogeneia/i-stasi-ton-goneon-stin-efibeia>
- http://www.aspe.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=299&Itemid=2 , Ιανουάριος-Μάρτιος 2000
- <http://tvxs.gr/news/ygeia/ti-sxesi-efibon-kai-oikogeneias-fotografizei-epipsy&dr=tvxsmrstvxs> , 10 Νοεμβρίου 2011

- Λίζα Βάρβογλη, (2013), Ψυχολόγος, Ταυτότητα και κατάθλιψη στην εφηβεία, προσβάσιμο στο <https://sciencearchives.wordpress.com/2013/11/12/%cf%84%ce%b1%cf%85%cf%84%cf%8c%cf%84%ce%b7%cf%84%ce%b1-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%ba%ce%b1%cf%84%ce%ac%ce%b8%ce%bb%ce%b9%cf%88%ce%b7-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%cf%86%ce%b7%ce%b2%ce%b5%ce%af%ce%b1/>, 12/11/2013

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1.1. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Με το παρόν ερωτηματολόγιο επιχειρείται η διερεύνηση της σχέσης των νέων με την οικογένεια τους στα πλαίσια της πτυχιακής μου εργασίας με τίτλο «Οι σχέσεις των νέων με την οικογένεια τους» όπου εκπονείται στο τμήμα Διοίκηση Επιχειρήσεων Μεσολογίου στο ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδος. Η έρευνα είναι ανώνυμη και τα αποτελέσματά της θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τις ανάγκες της εργασίας.

Η συμμετοχή σας είναι πολύ σημαντική,

Ευχαριστώ θερμά, εκ των προτέρων, για τη συνεργασία.

Μαντοπούλου Χριστίνα

A)	<u>Στοιχεία</u>				
1.	Φύλο:	Άνδρας ☐	Γυναίκα ☐		
2.	Ηλικία:	18-20 ☐	21-23 ☐	23+ ☐	
B)	<u>Ερωτήσεις</u>				
3.	Ζεις με τους γονείς σου;	Ναι ☐	Όχι ☐		
4.	Πώς θα αξιολογούσες την επικοινωνία σου με τους γονείς;	Καλή ☐	Μέτρια ☐	Κακή ☐	Αρκετά κακή ☐
5.	Σε τι βαθμό θεωρείς ότι η οικογένεια σου έχει ασκήσει επίδραση στη διαμόρφωση της	Καθόλου ☐	Λίγο ☐	Πολύ ☐	

	προσωπικότητάς σου;			
6.	Πιστεύεις ότι η ύπαρξη περισσότερου από ένα παιδιού επηρεάζει τη σχέση γονέων – παιδιών;	Όχι ☐	Ναι, Θετικά ☐	Ναι, Αρνητικά ☐
7.	Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας θεωρείς ότι επηρεάζει τη σχέση γονέων – παιδιών;	Καθόλου ☐	Λίγο ☐	Πολύ ☐
8.	Πιστεύεις ότι τα προβλήματα της σχέσης γονέων – παιδιών μπορούν να αντιμετωπιστούν με τη βοήθεια ειδικού; (σχολές γονικών ψυχολόγων)	Καθόλου ☐	Λίγο ☐	Πολύ ☐

Ευχαριστώ πολύ

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1988 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.

Μαντοπούλου Χριστίνα, 2016